

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra sociologie a andragogiky

Obor Kulturní antropologie

**INTEGRACE MUSLIMŮ V ZEMÍCH ZÁPADNÍ EVROPY
(PŘÍPAD FRANCIE)**

Bakalářská diplomová práce

Vypracovala: Adéla Gardavská

Vedoucí práce: Mgr. Jakub Havlíček, Ph.D.

Olomouc 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla v seznamu literatury všechny zdroje, ze kterých jsem čerpala.

V Olomouci 25. 3. 2014

Poděkování

Mé poděkování patří vedoucímu práce, Mgr. Jakubovi Havlíčkovi, Ph.D., za cenné rady. Dále bych ráda poděkovala Ing. Pavlovi Gardavskému a Radce Kopecké za velmi podnětné připomínky a myšlenky.

Anotace

Tato práce se zabývá integrací muslimů ve Francii. Cílem je postihnout integraci v širším kontextu. Práce je rozdělena do tří částí. V první části jsou objasněny pojmy sekularizace a laïcité, které jsou pro francouzský stát charakteristické. Důraz je kladen zejména na princip laïcité, jenž má mnohdy vliv na samotnou integraci muslimů. Ve druhé části je popsána historie života muslimů ve Francii, a to ve třech etapách, které definoval Marcel Maussen: kolonialismus, příchod za prací a získání občanství. Popis je zaměřen na muslimy pocházející ze zemí bývalých francouzských kolonií, konkrétně se jedná o země Maghrebu a subsaharské Afriky. Ve třetí části práce je pak představena muslimská komunita v Marseille. V rámci popisu vybraných témat a problémů je poukázáno také na to, jak je při integraci muslimů v Marseille uplatňován princip laïcité.

Klíčová slova: Integrace, islám, Francie, muslimové, laïcité, Marseille

Annotation

The thesis deals with integration of Muslims in France. The aim is to cover the integration in the broader context. The thesis consists of three parts. The first part clarifies the terms secularisation and laïcité which are characteristic for France. I lay emphasis on the laïcité principle which often has an impact on the integration of Muslims itself. The second part describes the history of Muslims living in France covering three stages defined by Marcel Maussen: colonialism, arrival in the country to find work and being granted citizenship. The description concentrates on Muslims coming from the former French colonies, particularly the countries of Maghreb and Sub-Saharan Africa. In the third part the Muslim community in Marseille is introduced. Within the description of the selected topics the thesis also points out how the laïcité principle is used when integrating Muslims in Marseille.

Keywords: Integration, Islam, France, Muslims, laïcité, Marseille

Obsah

Úvod.....	6
Metodologie a cíle	7
1. Sekularizace a sekulární stát.....	8
1.1. Vymezení pojmu sekularizace	8
1.2. Vývoj sekularizmu	8
1.3. Sekulární stát.....	9
2. Laïcité.....	10
2.1. Vymezení pojmu <i>laïcité</i>	10
2.1.1. Etymologie.....	10
2.1.2. Význam slova <i>laïcité</i>	10
2.1.3. Sekularita a laïcité.....	11
2.2. Historie vzniku laïcité ve Francii	12
2.2.1. První etapa: 1789 – 1905	12
2.2.2. Druhá etapa: 1905 – 1989.....	14
2.2.3. Laïcité po roce 1989	15
2.3. Různá pojetí <i>laïcité</i>	17
2.3.1. Pojem laïcité na evropské úrovni.....	17
2.3.2. Specifikum francouzské laïcité.....	18
3. Vývoj života muslimů ve Francii.....	20
3.1. Kolonialismus	20
3.1.1. Země Maghrebu.....	21
3.1.2. Země západní Afriky	25
3.1.3. Koloniální expozice	25
3.2. První vlna příchodu muslimů.....	27
3.3. Druhá vlna příchodu muslimů.....	29
3.3.1. Harkis.....	31
3.4. Zisk občanství	32
4. Muslimové v Marseille	34
4.1. Muslimská komunita v Marseille.....	35
4.1.1. Složení muslimské komunity.....	35
4.1.2. Lokality.....	36
4.1.3. Identita muslimů v Marseille	39
4.2. Integrace.....	43
4.3. Muslimské rituály v Marseille	46
4.3.1. Typy islámu v Marseille	46
4.3.2. Mešity a modlitební prostory.....	47
4.3.3. Marseillští imámové	49
4.3.4. Obřady	50
4.3.5. Příklad velké mešity.....	50
4.4. Problémy spojené s integrací	53
4.4.1. Média a pohled zvenčí	53
4.4.2. Bezpečnost v Marseille.....	54
4.4.3. Zdravotní péče	56
Závěr.....	58
Seznam použitých zdrojů:.....	61
Literatura.....	61
Videa.....	64
Zdroje obrazových příloh.....	65
Obrazové přílohy	66

Úvod

Problematika integrace muslimů do společnosti v zemích tradičně nemuslimských je v 2. desetiletí 21. století nanejvýš aktuální. Často je prezentována jako tření dvou odlišných kultur: západní a islámské. Důvodem je vyšší mediální viditelnost muslimské jinakosti věcně způsobená nejen rychlejším šířením informací, ale i vzrůstajícím poměrem muslimského obyvatelstva, zejména ve vyspělých západoevropských zemích.

Školní rok 2012/2013 jsem v rámci programu Erasmus prožila v jižní Francii v Aix en Provence a Marseille. Zejména v Marseille je muslimské obyvatelstvo zastoupeno velmi početně. Měla jsem možnost se přímo seznámit s různými aspekty života muslimské komunity. Vzhledem k tomu, že má přímá zkušenost byla často až překvapivě odlišná od běžně dostupných informací, rozhodla jsem se tématu integrace muslimů do společnosti jak v Marseille, tak obecněji v celé Francii, věnovat i ve své bakalářské práci.

Mým cílem je integraci muslimů uvést do širšího kontextu. Princip, který charakterizuje země západní Evropy a který je považován právě za odlišný prvek od kultury islámské, je *sekularita*. Na tu bych se ráda zaměřila v první části. Protože je práce orientovaná zejména na Francii, budu se zabývat především speciálním a pro Francii charakteristickým principem *sekularity*, který má i zvláštní název: *laïcité*. Vysvětlím tedy tyto rozdíly mezi sekularitou a *laïcité* a popíši, jakými procesy se ve Francii ukotvila *laïcité* a jaké dopady to má na integraci muslimů do francouzské společnosti.

Pro širší kontext je důležitá historie muslimů ve Francii a různé způsoby jejich příchodu. Těmto tématům se budu věnovat v další části práce. Je třeba brát v potaz, že s pojmem „muslimové“ se v dnešní době operuje nejen ve smyslu náboženském, ale i v kulturním, etnickém či sociálním. Mým cílem je při popisu historie života muslimů ve Francii odhalit, jak na ně bylo v jednotlivých etapách názíráno, neboť se domnívám, že vnější pohled také souvisí s pojmenováním (např. „muslim“, „Alžířan“ či „Arab“). Během tohoto popisu se pokusím postupně odhalit, v jakých případech měl na integraci muslimů vliv princip *laïcité*.

V další části své práce se více zaměřím na popis konkrétní muslimské komunity, a to ve městě Marseille. Přitom budu čerpat z osobních zkušeností, které ve mně zanechaly hluboký dojem. Poznatky a zkušenosti nelze samozřejmě vztáhnout na celou Francii, pro problematiku integrace je však muslimská komunita v Marseille dostatečně ilustrativní. Jedno z podstatných výsledných zjištění je, že princip *laïcité* se začíná ukazovat stále častěji jako nefunkční.

Metodologie

Hlavním zdrojem pro výstavbu mé práce byly sekundární prameny. K danému tématu jsem objevila poměrně značné množství odborných francouzských článků, čerpala jsem tedy zejména z nich. I přesto, že francouzská literatura věnující se integraci muslimů je dosti rozsáhlá, nebylo vždy možné ji získat, zatímco dostupnost odborných článků byla mnohem vyšší.

V mé práci se nejvíce opírám o tři konkrétní zdroje. Prvním z nich je dílo Jeana Baubérota, odborníka na problematiku *laïcité*. Domnívám se, že Baubérot velmi dobře vystihl zejména historii vývoje *laïcité* a odlišnost tohoto pojmu od sekularity. Dalším autorem, kterého velmi často cituji, je Marcel Maussen. Pro znázornění historie příchodu muslimů do Francie jsem vycházela z jeho pojetí o třech etapách imigrace. Při studiu muslimské komunity v Marseille jsem pak narazila na poměrně rozsáhlý výzkum, jenž postihoval většinu témat, na něž jsem byla zaměřena. Nutno říci, že jsem z tohoto výzkumu vycházela nejvíce, proto se také objevuje v poznámkách nejčastěji. Protože však obsahoval největší množství potřebných informací, poskytl mi vodítko k dalšímu nalezení potřebných dokumentů.

Jak již bylo uvedeno výše, práce je složena ze tří částí: sekularita a *laïcité*, historie příchodu muslimů do Francie a muslimská komunita v Marseille. Domnívám se, že tyto tři body spolu velmi souvisí. Zvolila jsem postup od nejobecnějšího k nejkonkrétnějšímu. Usuzovala jsem předem, že pro bližší vhled do marseillské komunity je třeba proniknout do historie příchodu muslimů, na které bylo také možno sledovat projevy přístupu *laïcité*. Kvůli omezení rozsahu stran práce jsem se těmito třemi tématy nemohla zabývat více do hloubky, byť by si to jejich komplexita vyžadovala. Zejména při rozpracování problematiky první kapitoly jsem se setkala s více teoriemi a názory odborníků, jak pojem sekularitu a *laïcité* uchopit. Mým záměrem však spíše bylo poskytnout přehled o významu těchto pojmů a jejich možném výskytu, neboť jsem předpokládala, že se velmi silným způsobem podílejí na procesu integrace muslimů ve Francii.

Pro okamžitý přehled zdrojů citací jsem se rozhodla uvádět v poznámce celé bibliografické údaje i přes fakt, že poznámky zabírají poměrně značný rozsah strany.

1. Sekularizace a sekulární stát

1.1. Vymezení pojmu sekularizace

Sekularizace pochází z latinského slova *saeculum* („tento věk“, „svět“) a *saecularis* („světský“). Přesný význam slova je zesvětštění, odnáboženštění, potlačení vlivu náboženství a vyvlastnění církevního majetku.¹ Sekularitu je možné vymezit jako „určitý způsob vnímání, popisování a vztahování se ke světu, který uznává existenci něčeho, co nazývá náboženstvím a co je odlišitelné a ideálně i oddělitelné od ne-náboženství.“² Tento pojem by bylo možno také nahradit termíny jako *dechristianizace*, *laicizace*, *dekonfesionalizace* či *dezetablování náboženství*, přičemž každý z těchto pojmů odkazuje k určitým konkrétním událostem a specifickému pohledu na společnost či náboženství.^{3 4} Sekularita ve své podstatě neznamena ateismus či popření náboženství, nýbrž pouze jeho vyloučení z participace na řízení státu, byť je ve státě přítomno. Vyznání a náboženství se tak stává soukromou záležitostí, jež nijak neovlivňuje, ani neohrožuje chod státu.

Se sekularizací souvisí také ústup používání náboženských symbolů a konceptů k legitimizaci sociálního řádu, včetně poklesu náboženské interpretace individuálních lidských životů.⁵

1.2. Vývoj sekularizmu

Počátek používání pojmu sekularizmus můžeme sledovat již ve středověku, kdy se termín *saecularisatio* používal jako označení přechodu řádových kleriků ke světským. K dalšímu použití došlo v roce 1648 při podepsání Vestfálského míru, kdy byla v rámci ujednání církev zbavena svého majetku. Francouzský velvyslanec použil pro tento proces

¹ ABZ slovník cizích slov. Sekularizace [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?typ_hledani=prefix&cizi_slovo=sekularizace

² JOHANSEN, Brigitte Schepeleern. Post-secular sociology: Modes, possibilities and challenges. *Approaching Religion*. 2013, roč. 3, č. 1, s. 4-15. ISSN 1799-3121. In: VIDO, Roman a Jan VÁNĚ. Od sekularizace k sekularitě. Sociální studia: Katedra sociologie FSS MU [online]. 2013, č. 3, s. 7 [cit. 2014-03-15].

³ KIRCHNER, Filip. Náboženství a sekularizace [online]. 2006 [cit. 2014-03-15]. s. 6. Dostupné z: is.muni.cz/th/41563/fss_m/Diplomka.doc. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce doc. PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.

⁴ Ve své práci se budu zaměřovat konkrétně na pojem *laicizace* (neboli *laicisation*)

⁵ KIRCHNER, tamtéž, s. 7.

poprvé slovo *sekularizování*. Pojem se poté rozšířil také v právním jazyce. Termín byl pak používán univerzálně filozofy a historiky v 18. a 19. století.⁶

Sekularismus se dále vyvinul jako teorie v osvícenství, jež hlásalo konec náboženství. Příčinou tohoto postoje byla orientace společnosti na vědu a snaha vysvětlit vědou vše.⁷ První kroky sekularizmu se objevily již v Nantském ediktu⁸, který měl zaručovat existenci dvou náboženství v jednom státě. Jedinec byl tedy právoplatným státním občanem, aniž by vyznával pravou víru. Víra tedy již nebyla vázána na státo-občanský poměr a naopak. Další krok pak představoval Hobbesův stát, představovaný vladařem-křesťanem, ale nikoliv zdůvodněný vírou. Stát a křesťanství mohou tedy vedle sebe existovat společně, utilitárně, světsky zdůvodněnému státu to nevadí, není ani nijak zpochybňován. Francouzská revoluce pak představovala poslední stupeň, kdy se náboženství stává společenskou záležitostí a není samo o sobě součástí státního zřízení.⁹

Většina sociologů považuje jako nepopiratelný fakt, že sekularizace se projevuje v Evropě daleko více než v jiném světě. Je to právě věda, která má nadřazený vliv zejména v západoevropských společnostech.¹⁰

1.3. Sekulární stát

Sekulární stát je založen na principu sekularity. Není tedy spojen žádným způsobem s náboženstvím, zároveň však zaručuje všem občanům svobodu vyznání. Církev je od státu odloučena. Hlavní povinností občana je „vztah ke společnosti a k věcem veřejným, nikoli vztah k bohu“¹¹.

⁶ KIRCHNER, Filip. Náboženství a sekularizace [online]. 2006 [cit. 2014-03-15]. s. 6. Dostupné z: is.muni.cz/th/41563/fss_m/Diplomka.doc. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce doc. PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.

⁷ MADLEŇÁKOVÁ, Lucia. Neutralita, sekularismus a laický stát. *Acta Iuridica Olomucensis* [online]. 2010, roč. 5, č. 2, s. 69-81 [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://www.ceeol.com/>

⁸ Edikt nantský byl vydán roku 1598. Francouzský král Jindřich IV. V jeho obsahu zaručil stejná práva pro hugenoty (francouzské protestanty) jako pro katolíky.

⁹ Böckenförde, E.-W. Vznik státu jako proces sekularizace. Praha: Občanský Institut, 2005. In: Madleňáková, tamtéž.

¹⁰ KIRCHNER, tamtéž, s. 6.

¹¹ POLÁK. Islám a sekulární stát: muslimové mohou být spojencem. Občanské sdružení ateistů České republiky [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://www.osacr.cz/2013/04/17/islam-a-sekularni-stat-muslimove-mohou-byt-spojencem/>

2. Laïcité

2.1. Vymezení pojmu *laïcité*

2.1.1. Etymologie

Termín *laïcité* je francouzského původu. Slovo „*laïc*“ pochází z latinského církevního pojmu „*laicus*“, tedy „veřejný, lidový (lat. *laos*)“, který je dále přejat z řeckého „*laikos*“ (jako antonymum ke slovu „*klerikos*“, tedy „duchovní“). Poprvé bylo „*laïc*“ použito ve 13. stol., nicméně až do 16. století bylo užíváno velmi zřídka. Termín „*laicus*“, figurující v křesťanském slovníku z pozdní antiky, popisoval osobu, která nebyla součástí žádného duchovního ani náboženského společenství, jinými slovy tedy *profánní*. Do francouzštiny pak bylo přejato slovo „*laïc*“. Ve středověku pak „*laïc*“ odlišovalo běžného člověka, kterého bylo zapotřebí vzdělat, od toho, jemuž bylo již poskytnuto náboženské vzdělání. V dnešní době je slovo slovo *laïc* mylně chápáno ve významu „nevěřící“, „ateista“ či „ideologicky neutrální“, zatímco správný význam označuje spíše člověka, který není člen duchovního řádu. Tento mylný význam se přenáší také do nesprávného chápání principu *laïcité* jako povinnosti neutrality (z ideologického a náboženského hlediska) při vyjadřování ve veřejném prostoru, což je v rozporu se svobodou slova. Tento princip obecně znamená spíše oddělení moci světské od moci církevní.¹²

Je třeba uvést, že v současné době dochází i v českém jazyce k častému užívání slova „laik“ ve smyslu „neodborník“. Ačkoli význam tohoto slova nijak nesouvisí s termínem *laïcité*, vychází ze stejného etymologického základu. Jak již bylo výše uvedeno, ve středověku „*laïc*“ znamenalo skutečně „neodborník“, neboť vzdělání bylo úzce propojeno s náboženstvím.

2.1.2. Význam slova *laïcité*

Podle slovníku Larousse je *laïcité* definována takto: Koncepce a organizace společnosti založena na separaci církve a státu, vylučující církve z veškeré politické a administrativní moci a organizace vzdělávání.¹³ Mezi hlavní body *laïcité* patří svoboda myšlení, nezávislost ducha, respekt vůči rozdílnosti a vzájemná tolerance. V rámci

¹² SEGUR, Philippe. Aux sources de la conception occidentale de la laïcité. Justice et Religion [online]. 2002 [cit. 2014-03-16]. Dostupné z: <http://www.philippe-segur.com/>

¹³ Larousse. Laïcité [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/la%C3%AFcit%C3%A9/45938>

sociálního života se všechny projevy náboženství přesouvají do soukromého života (jsou tedy čistě individuální a fakultativní). Vše ostatní, co se týká života veřejného, občanského a politického, je ochráněno od jakýchkoli náboženských a komunitních vlivů. Statut „laického“ státu nebo instituce předpokládá nezávislost na hierarchii náboženských organizací. Proces, při kterém dochází k uplatňování laičité, se nazývá laïcisation, neboli „laïcizace“.¹⁴

Podle Jeana Baubérota¹⁵ se *laïcité* projevuje ve třech důležitých aspektech:

1. Stát je sekularizován.
2. Je garantována svoboda vyznání a náboženských praktik.
3. Jednotlivá vyznání jsou navzájem rovnocenná.

Baubérot pak dodává, že každý z těchto bodů je vyzdvihován jiným způsobem: např. pro *laïka* je to sekularizace státu, pro věřící občany svoboda vyznání a pro minoritní náboženství je to rovnocennost jednotlivých vyznání.¹⁶

2.1.3. Sekularita a laičité

Laïcité bývá mnohdy chápána jako druh sekularizace, který se rozvinul ve Francii. Ferdinand Buisson definuje *laïcité* jako sekularizaci politických státních institucí, přičemž se stát neopírá o žádné oficiální náboženství. Princip separace politické moci státu a moci náboženské je pak aplikací *laïcité*.¹⁷

Baubérot však mezi těmito dvěma termíny vidí rozdíl: Sekularizace implikuje relativní a progresivní ztrátu vlivu náboženského světa v kultuře z hlediska společenského i individuálního. Naproti tomu laïcizace se týká především sociální role náboženství na institucionálním poli, sociální diverzifikace a přeměny ve vztahu státu a občanské společnosti.¹⁸

¹⁴ EUROPE ET LAÏCITÉ., Laïcité : définition et historique. In: Mouvement Europe et Laïcité - CAEDEL [online]. 2007 [cit. 2014-03-16]. Dostupné z: <http://www.europe-et-laicite.org/>

¹⁵ Jean Baubérot (*1941) je historik, sociolog, specialista na sociologii náboženství a zakladatel tzv. sociologie laïcité.

¹⁶ BAUBÉROT, Jean. Laïcité 1905-2005: entre passion et raison. Paris: Le Seuil, 2004.

¹⁷ BUISSON, Ferdinand. Extrait de l'article Laïcité. In: *Dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire*. Hachette, 1888.

¹⁸ BAUBÉROT, Jean. Laïcité 1905-2005: entre passion et raison. Le Seuil, 2004., s. 53.

2.2. Historie vzniku laičité ve Francii

Ve Francii nebyla od prvopočátku laičité uplatňována. Naopak, francouzská společnost byla velmi spjata s praktikováním náboženství. Duchovenstvo bylo prvním ze tří stavů v monarchii. Král, zástupce boha na zemi, disponoval politicko-náboženskou mocí a bránění katolicismu bylo jedním z jeho hlavních úkolů.

Podle Baubérota můžeme cestu k *laïcité* rozdělit na dvě etapy: od Velké Francouzské revoluce až do roku 1905 a od roku 1905 po rok 1989.¹⁹

2.2.1. První etapa: 1789 – 1905

Při utváření Deklarace práv člověka a občana patřila čtvrtina členů Ústavodárného národního shromáždění k duchovenstvu a většina z nich se považovala za patrioty. Nutno dodat, že těmto událostem předcházela vznik Deklarace nezávislosti v protestantské Americe, jež mohla být považována za heretickou. Když v roce 1791 papež zavrhl Deklaraci, biskupové se ohradili touhou po zřízení skutečné svobodné říše, která nevyklučuje žádného občana z míst, kde si boží prozřetelnost žádá jeho talent a ctnost. Otázkou zůstalo, zda tato svoboda mohla zasáhnout i do náboženství. Následovalo vydání několika článků, jejichž obsahem byla nutnost respektu a nezbytnost bohoslužeb. Tam, kde již zákon a právo nedosahoval, mělo nastoupit náboženství a morálka. I podle Rousseaua měl být stát založen na náboženství, jež mělo být základní bází.²⁰ Za zmínku stojí také článek X, vydán Ústavodárným národním shromážděním, který pravil, že nikdo by neměl být pronásledován za své názory (včetně názorů náboženských), pokud však jeho projevy nenaruší veřejný řád daný zákonem. Tato formulace článku byla dvojsmyslná a mohla také dobře otevřít cestu dvěma směry: k *laïcisation*, anebo k náboženské moci vedoucí k inkvizici.²¹

Otázka náboženské svobody se dotkla také menšin: například židé disponovali určitými privilegii, jež jim poskytovala občanství. Podle zákona přijatého 24. prosince 1789 ÚNS mohl být každý nekatolický občan, který je schopen vykonávat civilní i vojenské povolání, zvolen i být voličem. Občanská svoboda tedy narostla, ale obsahovala

¹⁹ BAUBÉROT, Jean. L'évolution de la laïcité en France: entre deux religions civiles. Diversité urbaine [online]. 2009, roč. 9, č. 1, s. 9-25 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: <http://id.erudit.org/iderudit/037756ar>

²⁰ „...jamais État ne fut fondé que la religion ne lui servît de base.“ ROUSSEAU, Jean-Jacques. Du Contrat social ou Principe du droit politique [online]. 2014 [cit. 2014-02-17].

²¹ BAUBÉROT, Jean. La Laïcité, quel héritage?: de 1789 à nos jour [online]. 1. vyd. Genève, 1990 [cit. 2014-02-17]. Labor et Fides. s. 11-16.

i výjimky. Jednou z těchto výjimek byli židé. Tak se tedy toto právo vztahovalo pouze na protestanty, kteří mohli vykonávat povolání všeho druhu. V jihozápadní Francii navíc narůstal antisemitismus z obavy, aby obyvatelé neprotestovali proti emancipaci židů. Vše se změnilo 3. září roku 1791 novou ústavou a podle přirozeného a civilního práva měl každý občan svobodu vykonávat náboženský obřad, k němuž byl svým vyznáním vázán. Náboženská svoboda byla tedy zaručena bez jakýchkoli dvojsmyslností (obsažených například v článku X). A protože tato svoboda platila pro každého občana bez výjimky, vztahovala se jak na židy, tak na pohany, Turky, muslimy, Číňany a příslušníky sekt. Židům byla tedy dána rovnost občanského statusu, což ovšem také znamenalo, že byli zbaveni jakýchkoli výjimek a privilegií.²²

Důležitým bodem a slibem Velké francouzské revoluce byla svoboda individua, tedy i svoboda vyznání. To je podle Baubérota hlavní princip separace církve od státu, ke které došlo v roce 1905. Ústava z roku 1791 laicizovala také královský úřad. Když pak došlo v roce 1792 ke vzniku republiky, stát již neměl v sobě ukotven náboženský základ a *laïcisation* nabyla svého uskutečnění. To mělo mnoho důsledků, jako například civilní sňatek, možnost rozvodu, *laïcité* v lékařství, sociálních službách a ve školství. Velká francouzská revoluce byla také spojena s „kultem Rozumu“. Rozum se stal symbolem nezávislosti a bylo dokonce prohlašováno, že se stává novým náboženstvím. Podnikaly se poutě k hrobům „svatých patriotů“ a ze setkání v rámci společných hodnot země se staly hotové náboženské praktiky. 21. února 1795 byl vydán nový zákon, který striktně nařizoval svobodu bohoslužby. Tento zákon pomalu vedl k oddělení církve od státu. Žádné bohoslužby nebyly nadále finančně vypláceny mzdou. K tomuto faktu přispěl filosof Boissy d'Anglas²³, který prosazoval víru uvnitř člověka (nikoli jako součást vlády). Dále bylo zakázáno konat jakékoliv bohoslužby a praktiky ve veřejném životě. Minoritní náboženství (například protestantismus či židovství) byla reorganizována. Naopak katolictví se ocitlo v těžší situaci, kdy ztratilo své hlavní slovo. V roce 1801 byla podle Konkordátu²⁴ katolická církev prohlášena za náboženství většiny Francouzů, nikoliv už za náboženství celého státu, bohoslužby měly být svobodné a přístupné

²² BAUBÉROT, Jean. La Laïcité, quel héritage?: de 1789 à nos jour [online]. 1. vyd. Genève, 1990 [cit. 2014-02-17]. Labor et Fides. s. 16-18.

²³ François-Antoine de Boissy d'Anglas (1756-1826) byl filosof a politik z protestantské rodiny. Bojoval proti absolutismu.

²⁴ Konkordát (z lat. concordatum, tedy souhlas či úmluva) z roku 1801, smlouva uzavřená mezi Napoleonem Bonaparte a papežem Piem VII, definuje status římsko-katolické církve ve Francii. Francie byla prohlášena za katolickou zem.

veřejnosti. V dalších Napoleonových dodatcích stálo, že náboženství má být ve státě, nikoli však stát v náboženství.²⁵

Baubérot definuje tři hlavní prvky tvořící *laïcisation*:

1. **institucionální fragmentace**: náboženství už není sjednocující instituce, úloha kněží je zaměřit se čistě na náboženské praktiky, zdravotnictví a školství přebírá autonomii a je zajišťováno jinými institucemi
2. **uznání legitimacy**: náboženství jako základ morálky slouží k užitku společnosti, mezi morálkou náboženství a morálkou společnosti je soulad, bohoslužby jsou veřejné a uznány jako legitimní
3. **náboženský pluralismus**: stát uznává všechna náboženství, která mohou uspokojit náboženské potřeby občanů a vést k morálce ve státě, stejně tak je také možné se bez náboženství obejít²⁶

2.2.2. Druhá etapa: 1905 – 1989

Baubérot mluví o cestě k *laïcisation* jako o „konfliktu dvou Francií“, tedy mezi nekompromisním klerikalismem a antiklerikalismem. Jinými slovy můžeme tento konflikt definovat také jako konflikt mezi Francií odkazující se k události křtu Chlodvíka²⁷ a Francií odkazující se k hodnotám z roku 1789.

V roce 1905 došlo k završení procesu *laïcisation* přijetím zákona o separaci církve a státu. Za zmínku stojí první dva články zákona, v nichž je obsažen hlavní smysl:

1. Republika zajišťuje svobodu vědomí, garantuje svobodu provozování náboženských praktik.
2. Republika nepodporuje a nefinancuje žádné kultury.²⁸

Baubérot tento zákon označuje jako „*pacte laïque*“, tedy jakousi smlouvu o *laïcité*, nebo také smíření výše zmiňovaného konfliktu dvou Francií s tím, že jisté vítězství bylo přikládáno táboru „laickému“ (antiklerikálnímu). Církev tedy ztratila svou oficialitu a tím došlo k potlačení Konkordátu 1801 (s výjimkou Alsaska a Lotrinska, které

²⁵ BAUBÉROT, Jean. La Laïcité, quel héritage?: de 1789 à nos jour [online]. 1. vyd. Genève, 1990 [cit. 2014-02-17]. Labor et Fides. s. 23-28.

²⁶ BAUBÉROT, Jean. La Laïcité, quel héritage?: de 1789 à nos jour [online]. 1. vyd. Genève, 1990 [cit. 2014-02-17]. Labor et Fides. s. 30-31.

²⁷ Křest franského krále Chlodvíka I. z rodu Merovejců, r. 496 n. l., přijetí křesťanství jako jediného náboženství v katolické podobě, metaforicky tento akt označoval také samotný křest Francie.

²⁸ Obsah volně přeložen autorkou, čerpáno z <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/>

dříve patřilo k Německu a kde Konkordát platil stále). Stát už nadále nefinancoval náboženství, praktiky, ani nevyplácel kněží mzdou. Jediné dvě výjimky tvořily almužny a přispívání na výstavbu kulturních budov (do nichž patřily také kostely, synagogy či chrámy). Papež však tento zákon odmítl, protože porušoval Konkordát. V letech 1923 – 1924 však dochází k jednání s Vatikánem a je ustanovena jakási shoda, zejména co se týče financování kulturních budov, o čemž měla rozhodovat kulturní asociace. V roce 1946 byla pak *laïcité* zapsána přímo do ústavy republiky.²⁹

Pro katolickou církev zákon z roku 1905 znamenal přímo bolestnou změnu: oficiálně už netvořila základ identity francouzského státu. Další problémy spojeny s *laïcité* se projevily hlavně ve školském systému. Již v roce 1881 – 1882 Jules Ferry³⁰ ustanovil zákon, podle kterého mělo být vzdělání povinné, bezplatné a nenáboženské (tedy neobsahující náboženskou výuku). Základem vzdělání mělo být kromě předávání vědomostí také učit reprezentovat stát. V osmdesátých letech se projevily snahy sjednotit výuku čistě pod „laickým systémem“ a unifikovat tak vzdělání. Nicméně tyto snahy byly neúspěšné, neboť soukromé školy si nárokovaly právo koncipovat vzdělání podle svého uvážení a jednalo-li se o církevní školy, náboženství bylo také součástí výuky.³¹

2.2.3. Laïcité po roce 1989

Vlivem přicházejících obyvatelů z bývalých francouzských kolonií, kde se vyskytoval islám, docházelo také ke vzrůstajícímu počtu muslimů ve Francii. Období mezi roky 1945 – 1974, jež bylo nazýváno také jako Zlatá třicátá léta, s sebou přineslo prosperitu, která vyžadovala nové pracovní síly. Muslimové byli tedy často přijímáni kladně. Zastávali totiž také většinou posty, které byly méně oblíbeny u francouzských obyvatel a méně ohodnoceny. Navíc se předpokládalo, že se imigranti z bývalých kolonií jednou vrátí zpět do svých zemí, a proto jim v praktikách islámu nebylo bráněno, praktiky byly naopak podporovány. Vývoj těchto praktik muslimů pocházejících z bývalých kolonií podrobněji rozeberu v kapitole zabývající se historií muslimů ve Francii.³²

²⁹ BAUBÉROT, Jean. L'évolution de la laïcité en France: entre deux religions. Reconnaissance de la diversité religieuse: débats actuels dans différentes sociétés [online]. 2009, č. 9 [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <http://www.erudit.org/revue/du/2009/v9/n1/037756ar.html?vue=resume>

³⁰ Jules François Camille Ferry (1832 – 1893), politik a francouzský právník. Vykonával také funkci starosty Paříže, ministra veřejného vzdělání a ministra zahraničí.

³¹ BAUBÉROT, tamtéž.

³² BAUBÉROT, Jean. L'évolution de la laïcité en France: entre deux religions. Reconnaissance de la diversité religieuse: débats actuels dans différentes sociétés [online]. 2009, č. 9 [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <http://www.erudit.org/revue/du/2009/v9/n1/037756ar.html?vue=resume>

Podle Baubérota se číslo muslimů vyskytujících se ve Francii po roce 1989 vyšplhalo až na 8%, což znamenalo obrovské riziko pro zachování *laïcité*. Důvodem tohoto ohrožení byly zejména ostře viditelné projevy náboženských praktik. Jedním z nejvíce diskutovaných projevů bylo zahalování dívek. Hovoříme o tzv. šátkové aféře. A protože jeden z hlavních principů *laïcité* je praktika náboženství čistě v soukromém životě, bylo viditelné zahalování na veřejnosti v rozporu s tímto principem. První podoba šátkového problému se objevila na podzim v roce 1989, kdy tři dívky na základní škole v pařížské čtvrti Creil odmítly odložit šátek pokrývající jejich hlavu. Školská instituce byla považována jako republikánská a univerzální. Po skončení studené války navíc ve Francii narostla obava z narůstajícího vlivu islámu. Po Rushdieho aféře³³ se tato obava vztahovala zejména na Islámskou republiku Írán. Nošení šátku bylo navíc více vnímáno jako znak politický než náboženský. V roce 1989 navíc probíhaly oslavy 200 let vzniku Revoluce, tedy i občanských hodnot. Začaly se objevovat snahy o obnovu abstraktního universalismu republiky a veškeré projevy náboženství měly být tedy stáhnuty z veřejného života. Státní rada prohlásila, že projev náboženství ve veřejné škole je v souladu s *laïcité* pouze tehdy, není-li výrazně viditelný.³⁴

Baubérot rozděluje *laïcité* na dva druhy: *laïcité juridique*, jež je součástí zákona a platí pro všechny občany, a *laïcité narrative*, která se projevuje spíše jako ideologie. Nošení šátku tedy nebyl v rozporu s *laïcité juridique*, ale s *laïcité narrative*. Bylo tedy vnímáno jako problém. Tento problém vyústil v oficiální řešení teprve v roce 2004. 15. března byl vydán nový článek L141-5-1 k zákoníku o vzdělávání. V tomto článku se vyskytoval přímý zákaz nošení výrazně viditelných náboženských znaků na veřejných základních školách, středních školách a gymnáziích.^{35 36}

³³ Rushdieho aféra – Salman Rushdie, indicko-britský spisovatel a nositel několika ocenění za literaturu, vydal v roce 1988 knihu Satanské verše. Tato kniha byla ze strany muslimů přijata kontroverzně a o rok později vydal ájatolláh Rúholláh Chomejní (nejvyšší vůdce Íránu) fatvu, v níž odsoudil Rushdieho k smrti.

³⁴ BAUBÉROT, Jean. L'évolution de la laïcité en France: entre deux religions. Reconnaissance de la diversité religieuse: débats actuels dans différentes sociétés [online]. 2009, č. 9 [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <http://www.erudit.org/revue/du/2009/v9/n1/037756ar.html?vue=resume>

³⁵ Přesné znění článku: « Dans les écoles, les collèges et les lycées publics, le port de signes ou tenues par lesquels les élèves manifestent ostensiblement une appartenance religieuse est interdit. Le règlement intérieur rappelle que la mise en œuvre d'une procédure disciplinaire est précédée d'un dialogue avec l'élève. » (Legifrance.gouv.fr)

³⁶ BAUBÉROT, Jean. L'évolution de la laïcité en France: entre deux religions. Reconnaissance de la diversité religieuse: débats actuels dans différentes sociétés [online]. 2009, č. 9 [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <http://www.erudit.org/revue/du/2009/v9/n1/037756ar.html?vue=resume>

2.3. Různá pojetí *laïcité*

Teorie o *laïcité* jakožto specifiku francouzského národa se různí. Některé se přiklánějí k tomu, že *laïcité* je speciální pojetí sekularity ve Francii, zatímco jiní ji chápou jako univerzální koncept. Mohamed Chérif-Ferjani, profesor lyonské univerzity, charakterizuje tři různé pohledy na *laïcité*:

1. *Laïcité* je výhradně specifickou záležitostí francouzského pojetí sekularity.
2. *Laïcité* lze chápat jako obecný koncept zemí západní Evropy ve vztahu politiky a náboženství.
3. *Laïcité* je univerzální princip.³⁷

2.3.1. Pojem *laïcité* na evropské úrovni

Jedním ze zastánců teorie *laïcité* fungující v evropském kontextu je Jean-Paul Willaime³⁸. Tvrdí, že na evropské úrovni je třeba vnímat *laïcité* v jiném kontextu než *laïcité* figurující ve Francii. Mezi hlavní principy evropské *laïcité* patří:

1. svoboda myšlení, vyznání a náboženství
2. stejná práva a povinnosti pro všechny občany
3. respektovaná autonomie státu a náboženství

Laïcité signifikuje politické a právní dohody, které řídí a určují postavení církve a jiných náboženských institucí v občanském životě a veřejných institucích. Pokud se *laïcité* týká politické úpravy a zároveň také právního vyjádření o postavení církve ve společnosti, která respektuje vzájemnou autonomii politických a náboženských systémů a oddělení občanství od příslušnosti k náboženství, zajišťuje právo svobodného kultu (nebo nerealizování kultu), ve všech demokratických společnostech zajišťujících lidská práva – pak je tedy možné hovořit o evropské *laïcité*. Zároveň to také znamená, že separace církve od státu není nekompatibilní s uznáním náboženství ve veřejné sféře. Zde tedy můžeme pozorovat rozdíl mezi *laïcité* v evropském pojetí a mezi *laïcité* výlučně ve francouzském pojetí. V chápání evropské *laïcité* je tedy třeba se oprostit od jejího

³⁷ FERJANI, Cherif. La *laïcité*, concept universel ? : autour des problématiques américaines et françaises. *Comité International de Liaison des Athées et Libres Penseurs* [online]. 2008 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: www.cilalp.org

³⁸ Jean-Paul Willaime je doktor sociologie a náboženských věd, specializující se na *laïcité* v evropském a francouzském pojetí.

fungování ve Francii a hovořit spíše jako o politickém konceptu než jako o francouzském řešení aplikace tohoto pojmu.³⁹

Princip *laïcité* a sekulární Evropy stojí také v Lisabonské smlouvě. Je však třeba brát v potaz rozmanitost evropských států ve vztahu stát - církev. I to je podle Williama součástí evropské *laïcité*, která se tedy liší v přístupu jednotlivých evropských zemí k náboženství. Jako příklad William uvádí školství: v Německu, Belgii či Španělsku existují i ve veřejných školách třídy zaměřené na výuku náboženství. Ve Francii bychom se s touto možností nesetkali. Dalším příkladem je také nošení náboženských symbolů: zatímco ve Francii a Turecku platí zákon o zákazu nošení šátku ve veřejných školách, v jiných evropských zemích je to dovoleno. V Turecku jsou imámové placeni státem, zatímco podle zákona ve Francii nesmí být náboženské kultury podporovány státem, s výjimkou již zmíněných almužen a rekonstrukcí kulturních staveb. Podoba *laïcité* je tedy v každé zemi odlišná a je velmi těžké odlišit její míru jejího uplatňování.⁴⁰

2.3.2. Specifikum francouzské *laïcité*

Pro objasnění specifika francouzského pojetí *laïcité* uvádí William čtyři důvody⁴¹:

1. Ve Francii byly diskuze mezi církví a státem vždy více konfrontující než v ostatních evropských zemích.
2. Ve Francii byly mnohem více rozvinuty filosofické koncepce, myšlenky a kritiky náboženství než v ostatních evropských zemích (to dokládá Ferjani citací několika příkladů – osvícenská filosofie, samotné myšlenky Francouzské revoluce z roku 1789, Edikt Nantský, Descartův racionalismus, humanismus Michela de Montaigne..., přičemž pojetí koncepce *laïcité* se mění v závislosti na konkrétní historické události⁴²).
3. Ve Francii byla mnohem více prosazena myšlenka nadvlády státu a jeho autority vůči občanskému životu. Stát na jedné straně fungoval jako osvícenský a emancipační, na straně druhé však jako centralizující a homogenizující.

³⁹ WILLAIME, Jean Paul. European Integration, Laïcité and Religion. Religion, State & Society [online]. 2009, č. 37, s. 23-35 [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/09637490802693262>

⁴⁰ WILLAIME, tamtéž.

⁴¹ WILLAIME, tamtéž.

⁴² FERJANI, Cherif. La *laïcité*, concept universel ? : autour des problématiques américaines et françaises. Comité International de Liaison des Athées et Libres Penseurs [online]. 2008 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: www.cilalp.org

4. Ve Francii byl více přítomen odpor vůči vyjádřením, v nichž figurovalo úzké spojení s náboženstvím v politickém diskurzu. Náboženské aktivity se vytrácely z veřejného společenského života mnohem rychleji než v jiných evropských zemích.⁴³

Podle Mohameda Chérif-Ferjani ke specifičnosti francouzského pojetí přispívá také samotný název *laïcité*, který je nepřeložitelný do jiných jazyků. Proti tomu však zároveň staví také argument, že z etymologického hlediska je termín přejet z latiny, z tohoto pohledu má tedy *laïcité* blíže k variantě evropskému pojetí.⁴⁴

K francouzskému pojetí také Chérif-Ferjani přikládá, že v žádné jiné evropské zemi nevznikl zákon podobný tomu francouzskému z roku 1905. „Francouzská republika je státem demokratickým, sociálním, laickým a jednotným.“⁴⁵

⁴³ WILLAIME, Jean Paul. European Integration, Laïcité and Religion. *Religion, State & Society* [online]. 2009, č. 37, s. 23-35 [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/09637490802693262>

⁴⁴ FERJANI, Cherif. La laïcité, concept universel ? : autour des problématiques américaines et françaises. *Comité International de Liaison des Athées et Libres Penseurs* [online]. 2008 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: www.cilalp.org

⁴⁵ FERJANI, tamtéž.

3. Vývoj života muslimů ve Francii

Přesný počet muslimů, kteří žijí nyní ve Francii, je neznámý, neboť při sčítání lidu ve Francii se vyznání neuvádí. Podle INED je alespoň přibližný počet odhadován na 4,1 milionů.⁴⁶ Francie vyrostla na katolických základech, je tedy zajímavé zamyslet se nad příčinou tak vysokého čísla. Počátky konfrontace Francie s islámem stojí již v dobách koloniální expanze. Poté následovala tři stádia vývoje života muslimů ve Francii: jejich příchod do Francie (imigrace), usazení a osamostatnění. V této kapitole stručně popíši období kolonialismu a jednotlivé etapy muslimů ve Francii. Považuji za nutné zmínit, že muslimové, kteří jsou dnes přítomni ve Francii, nepochází pouze ze zemí bývalých francouzských kolonií. S cílem podrobnějšího popisu jsem se však rozhodla, že do svého zkoumání zahrnu pouze vybrané bývalé koloniální země. Tento výběr mi umožní zasadit později konkrétní situaci muslimů v Marseille do historického kontextu.

3.1. Kolonialismus

Již od 17. století získávala Francie kolonie a během 19. století začala patřit k největším koloniálním mocnostem. Zpočátku se jednalo o osidlování oblastí v Severní Americe a po napoleonských válkách se kolonizace orientovala na Afriku, Asii a Oceánii. Ve svém popisu se zaměřím na africké kolonie, neboť právě z nich přichází do Francie většina imigrantů vyznávajících islám. Moje pozornost bude směřovat k zemím Maghrebu⁴⁷ a západní subsaharské Afriky, kde byla kolonizace nejintenzivnější (*viz přílohy, obrázek 1 - 2*). Cílem bude znázornit, jakým způsobem se Francie vyrovnávala s rozdílným náboženstvím v koloniích a jak řešila problémy vyplývající z této rozdílnosti. Zmíním také průběh kolonizace a vývoj vztahů francouzských kolonistů s domorodci. Podle Luboše Kropáčka leží v období kolonialismu kořeny mnohých dnešních problémů spojených se soužitím západní společnosti s muslimy, neboť mezi léty 1757 až 1919 měly nemuslimské státy moc nad 92 muslimskými územími a do roku 1995 se 69 z nich navrátilo zpět k muslimským vládám. Koloniální nadvláda tedy mohla vyvolat u muslimů jakousi poraněnou důstojnost a nechuť vůči liberální demokracii.⁴⁸ Toto tvrzení se týká

⁴⁶ VAMPOUILLE, Thomas. France: comment est évalué le nombre de musulmans. Le Figaro [online]. 2011 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2011/04/05/01016-20110405ARTFIG00599-france-comment-est-evalue-le-nombre-de-musulmans.php>

⁴⁷ Maghreb znamená v arabštině „západ“, zabírá tedy západní část Afriky (Maroko, Alžírsko, Tunisko a Lybie).

⁴⁸ KROPÁČEK, Luboš. Islám a Západ: Historická paměť a současná krize. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 65-74.

střetu islámské civilizace se Západem, nicméně vyskytující se postoj k Západu vycházející z důsledků evropské kolonizace by se mohl částečně přenášet i do problematiky samotné integrace muslimů ve Francii. Považuji tedy za důležité alespoň stručně nastínit a zmínit období kolonialismu.

3.1.1. Země Maghrebu

Jako bývalé francouzské kolonie padající do zemí Maghrebu můžeme označit Alžírsko, Maroko a Tunisko. Pro přehlednou orientaci u každé z těchto zemí uvedu na úvod rozlohu a počet obyvatel v současné době. Přibližné počty muslimů ze zemí Maghrebu vyčíslím v následující tabulce. Tato čísla jsou však pouze odhady, neboť jak už bylo uvedeno výše, přesné počty není možné zjistit.

Celkový počet muslimů ve Francii	4,1 milionu
Maghrebinci	2 – 3 miliony
Alžířané	1 – 1,6 milionu
Maročané	800 000
Tunisané	350 – 500 000 ⁴⁹

3.1.1.1. Alžírsko

Alžírsko je země s rozlohou 2 381 740 km² a současným počtem obyvatel 34 178 188.⁵⁰ Jeho kolonizace trvala v letech 1830 až 1962. Vztahy mezi Francií a Alžírskem byly napjaté už od dob francouzské revoluce, neboť Alžírsko dodávalo do Francie obilí, které nebylo dostatečně zapláceno. Nejistá vnitřní situace Francie a snaha posílit pozici vůči Anglii na Středozemním moři přispěly ke vpádu francouzských vojsk do Alžíru dne 14. června 1830. Alžírská vojska byla poražena, a to znamenalo počátek francouzské nadvlády. V zemi rostl počet francouzských přistěhovalců, kteří zabírali postupně domorodcům půdu. Z té byli Alžířané vyháněni a zatlačováni do méně úrodných oblastí. Postupně začalo docházet ke změnám zemědělství. Drobné zemědělské vlastnictví bylo nahrazeno velkými společnostmi a počet evropského obyvatelstva zaměstnaného

⁴⁹ Všechna v tabulce uvedená data pochází ze zdroje: DARGENT, Claude. Les musulmans déclarés en France: affirmation religieuse, subordination sociale et progressisme politiques. Les Cahiers du Cevipof: Centre de recherches politiques de sciences Po [online]. 2003, č. 34, s. 3 [cit. 2014-03-19]. Dostupné z: http://www.cevipof.com/fichier/p_publication/436/publication_pdf_cahierducevipof34.pdf

⁵⁰ Geografický portál. Alžírsko [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.zemepis.com/Alzirsko.php>

v zemědělství se snížil. Evropané se tedy usadili ve městech, a tím došlo k vytvoření dvou izolovaných společností v Alžírsku – francouzské a alžírské. Zatímco Francouzi (a jiní Evropané zde žijící) disponovali veškerými privilegii, Alžířané patřili většinou k chudým rolníkům. Docházelo k ekonomickému vykořisťování země. Roku 1848 bylo Alžírsko prohlášeno francouzským územím a rozděleno na tři departementy, v čele s guvernérem. Zatímco obyvatelé evropského původu měli stejná práva jako obyvatelé metropole, Alžířanům byla mnohá práva upírána (např. právo volit, právo vytvářet politická sdružení). Byli souzeni podle přísného domorodého kodexu včetně tělesných trestů a nesměli se pohybovat mimo území rodného okresu. Francouzština byla zavedena jako jediný úřední jazyk. Usilování Francouzů o co největší pofrancouzštění domorodého obyvatelstva vedlo mimo jiné k zadržení vývoje kultury alžírského lidu.⁵¹

Protože v Alžírsku trvala francouzská kolonizace ze všech zemí Maghrebu nejdéle, francouzština zde také nejvíce pronikla. Zajímavé je ukotvení jazyka ve školství. Protože vzdělávání v Alžírsku bylo úzce svázáno s islámem, používaný jazyk byla arabština. Francouzští kolonizátoři se snažili vzdělávací jazyk změnit na francouzštinu a vyřadit tak islám jako důležitou součást vzdělání. Cílem nebylo rozšíření křesťanství v Alžírsku, nýbrž oddělit sféru náboženskou od sféry vzdělávací, což byl také projev charakteristický pro princip *laïcité*. Většina učitelů pocházela z řad francouzských kolonizátorů, takže francouzština musela ve výuce přirozeně dominovat. Zde docházelo ke střetu, neboť pro domorodé obyvatelstvo bylo vzdát se islámu ve vzdělání naprosto nemyslitelné. Docházelo tedy často k poklesu zájmu o vzdělání. Stejně jako byla společnost separovaná na dvě části, došlo i k separaci škol – na evropskou, kde byla vyučovacím jazykem francouzština, a na alžírskou, kde výuka probíhala v arabštině. Ze strany kolonizátorů došlo také k několika pokusům školy sjednotit a zavést jako jediný jazyk francouzštinu, avšak neúspěšně.⁵²

Odpor Alžířanů vyvolal vznik řady hnutí za osvobození. První politické hnutí „Mladých Alžířanů“ vzniklo na počátku 20. století. Jeho požadavky na zrovnoprávnění muslimů a Evropanů nebyly však naplněny. Další významnou organizací ve Francii byla například Severoafrická hvězda, z níž později vznikla Alžírská lidová strana, která poprvé

⁵¹ FILIP, Jiří. Alžírsko: Obchodně ekonomické sborníky. 1. vyd. Praha: Pressfoto - vydavatelství ČTK, 1980, s. 18-25.

⁵² CHAPAN METZ, Helen. Algeria: A country study. Washington: GPO for the Library of Congress. 1994. Dostupné z: <http://countrystudies.us/algeria/23.htm>

vystoupila s požadavkem nezávislosti Alžírska v roce 1933. V čele tohoto hnutí stanul Mesali Hadž, který se proslavil také jako mluvčí alžírských vlastenců. Alžířané však k nezávislosti museli urazit dlouhou cestu, která přinesla mnoho obětí. Považuji za důležité zmínit událost z 8. května 1945, kdy při dni kapitulace německých vojsk proběhly v několika alžírských městech demonstrace, které přerostly v živelné povstání alžírského lidu v oblasti města Setif a v části departementu Constantine. Povstání bylo krvavě potlačeno, francouzská správa byla nicméně přinucena zavést určité reformy a rozšířit částečně volební právo Alžířanů. Postupnými kroky získali Alžířané nezávislost v roce 1962.⁵³

Protože hlavním náboženstvím v Alžírsku byl v době kolonizace islám, Francie si vzala za úkol garantovat veškeré právo pro islámské praktiky. Vzhledem k tomu, že francouzští kolonizátoři zabrali valnou většinu alžírské půdy, měli v držení také půdu patřící tamějším představitelům islámu. Tím tedy získali veškerou autoritu na správu. V 19. století stoupala obava Francouzů z pan-islamismu a islámské reformy. Tento strach podněcoval Francouze k větší touze po kontrole islámských praktik. V roce 1907 byl vydán speciální dekret opravující princip separace církve od státu. V tomto dekretu stálo, že výstavba mešit bude i nadále finančně podporována francouzskými kolonizátory a 400 imámů bude dostávat odměnu. Od roku 1920 byli tyto imámové pečlivě vybíráni na základě zkoušek dostatečné loajality vůči francouzské vládě a dostatečné autority u věřících. Když nabyli Alžířané po druhé světové válce jistých náboženských práv, francouzský ministr vnitra se vyjádřil, že princip *laïcité* zde nemůže fungovat vedle islámu, neboť je s ním neslučitelný. Protože v Alžírsku (podobně jako v ostatních islámských zemích) převládal princip teokratického systému postaveného na vládě v souladu s náboženstvím, domorodé obyvatelstvo spatřovalo francouzský přístup jako nerovné zacházení s islámem.⁵⁴

⁵³ FILIP, Jiří. Alžírsko: Obchodně ekonomické sborníky. 1. vyd. Praha: Pressfoto - vydavatelství ČTK, 1980. s. 19-24.

⁵⁴ MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

3.1.1.2. Maroko

Rozloha této země činí 446 550 km² a současný počet obyvatel dosahuje čísla 31 285 174.⁵⁵ Maroko bylo kolonizováno Francouzi v letech 1912 až 1956. Již krátce po kolonizaci Alžírsku Francie usilovala o marocké území, dostala se kvůli tomu téměř do války s Německem. Maročané se proti kolonizaci prudce bránili, podporovali také velmi silně boj alžírského lidu za svobodu a usilovali o sjednocení afrických států proti imperialismu a nekolonialismu. Navíc během druhé světové války stoupala i v Maroku popularita nacionalismu, která vedla k větším touhám po nezávislosti. Z toho důvodu se Maroko dostávalo do ostrých sporů s Francií. Roku 1912 se však země dostala pod francouzský protektorát. Sever Maroka a jižní kus přiléhající k Rio Oro připadl Španělsku. V Tangeru byla roku 1923 ustanovena mezinárodní správa. Sultanát a šerífské zákony zde zůstaly zachovány, ale veškerou moc měla v rukou Francie. Podobně jako v Alžírsku, kolonizátoři vyvlastnili více než 1 milión ha půdy a rozdělili ji mezi velké francouzské společnosti, nerostného bohatství se zmocnily zahraniční monopoly. V Maroku tak vznikly kapitalistické podniky, Maročané byli však z nejméně výhodného odvětví vyřazeni. Vlastní marocké obyvatelstvo bylo možno rozdělit na muslimy a židy. Po přestěhování velké části židů do Izraele⁵⁶ však převažoval počet muslimů, kteří tvořili při celkovém počtu obyvatel 92-95 %.⁵⁷

3.1.1.3. Tunisko

Rozloha Tuniska je 163 610 km² a počet obyvatel činí 10 486 339⁵⁸. Kolonizováno bylo v letech 1881 až 1956. Situace střetu Francie s islámem se vyvíjela podobně jako v Alžírsku a Maroku. Nicméně co se týče školství, byla zde mnohem větší úspěšnost propojení francouzského a tuniského systému. Vzdělávacím jazykem byla jak francouzština, tak arabština. Tuniské děti mohly tedy nejen absolvovat výuku Koránu v klasické arabštině, ale zdokonalením francouzštiny zastávat více postů na úradech, což umožňovalo větší integraci v evropsko-tuniské společnosti.⁵⁹

⁵⁵ Geografický portál. Maroko [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.zemepis.com/Maroko.php>

⁵⁶ V roce 1960 žilo v Maroku celkem 160 000 židů, jejich počet byl dříve vyšší (v r. 1951 přes 200 000). (Hrbek, s. 26).

⁵⁷ HRBEK, Ivan. Maroko. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1967, s. 53-68.

⁵⁸ Geografický portál. Tunisko [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.zemepis.com/Tunisko.php>

⁵⁹ SRAIEB, Noureddine: L'idéologie de l'école en Tunisie coloniale (1881-1945). In : Revue du monde musulman et de la Méditerranée, č. 68-69, 1993. Etats modernes, nationalismes et islamismes, s. 246.

3.1.2. Země západní Afriky

Jako bývalé francouzské kolonie západní Afriky můžeme označit Mauritánii, Senegal, Mali, Niger, Guineu, Pobřeží Slonoviny, Burkina Faso, Togo, Benin, Kamerun a Gabon (někdy k nim bývá přiřazován i Čad). Téměř všechny tyto kolonie získaly nezávislost v roce 1960 (až na Guineu, která nezávislost vybojovala o dva roky dříve, viz příloha, obrázek 3).

Náboženství v těchto zemích bylo původně animistické.⁶⁰ Islám zde pronikal postupně ze severu obchodem či drobnými válečnými výboji. V různých společnostech byl islám přijat jinak a zcela originálním způsobem. Často docházelo k synkretismu, neboť se zde islámské praktiky promíchávaly s původními lokálními a animistickými tradicemi. Proto se taky můžeme setkat s pojmem *islam noir*⁶¹, který označuje jistou specifickou praxi praktikování islámu v zemích *subsaharské Afriky*⁶². *Islam noir* znamená jakési střetávání arabsko-berberského islámu se subsaharskou Afrikou.⁶³ K největšímu rozšíření islámu v západní Africe došlo asi v 19. století, kdy zde Francie počínala svou koloniální nadvládu. Islám sloužil jako sjednocující prvek proti kolonialismu a imperialismu. Dostával se nejen do vyšších vládnoucích vrstev, ale pronikl i mezi venkovské obyvatelstvo. Byl mnohdy vnímán jako symbol revoluce, zejména v Senegalu a v Guineji. Postupně se začaly objevovat i náboženské autority.⁶⁴ Francouzi se snažili místní domorodé obyvatelstvo co nejvíce izolovat od islámu severní Afriky, který byl od svého základu mnohem radikálnější, a mohl by podněcovat k nacionalismu. Chtěli tak pod svým dohledem postupně vytvořit moderní islám. Kolonialisté tedy projevovali maximální zdvořilost vůči náboženským rituálům.

3.1.3. Koloniální expozice

Jedním ze způsobů, jak představit kolonie Francii a západnímu světu, byly koloniální expozice. V 19. století vznikaly pavilony, kde mohli návštěvníci pozorovat

⁶⁰ *Animismus* je víra v existenci nadpřirozených sil, které jako oživující duchovní princip jsou vlastní všem objektům našeho světa. Cit. ze SOUKUP, Václav. Dějiny antropologie. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005, s. 635.

⁶¹ *Islam noir* znamená v překladu „černý islám“. Tento termín tedy působí poněkud kontroverzně, neboť v sobě obsahuje jistý rasistický pohled.

⁶² *Subsaharskou Afrikou* myslíme území kontinentu bez severní Afriky.

⁶³ GANDOLFI, Stefania. L'enseignement islamique en Afrique noire. Cahiers d'études africaines [online]. 2003, roč. 1, 169-170, s. 261-278 [cit. 2014-02-04]. Dostupné z: <http://www.cairn.info/revue-cahiers-d-etudes-africaines-2003-1-page-261.htm>

⁶⁴ COULON, Christian. Les musulmans et le pouvoir en Afrique noire: religion et contre-culture. 1. vyd. Paris: Karthala, 1983, s. 5-15.

část přenesené kultury z afrických zemí, včetně přírody, stylu života, denních rituálů, stravovacích návyků. Nechyběly zde ani repliky obydlí či mešit. V těchto pavilonech byli vystavováni také domorodci koloniálních zemí, někdy dokonce celé části koloniálních vesnic. Francouzi tak byli účastni divadla, které mělo představovat pravý život v tradičních koloniálních vesničkách. Francie však nebyla jedinou zemí, kde se tyto výstavy uskutečňovaly: kromě Austrálie přišly s touto myšlenkou také další evropské velmoci jako Velká Británie, Portugalsko či Nizozemí. Cílem exhibic nebylo pouze seznámení západního světa s koloniemi. Dalšími důvody byly například:

- stimulovat francouzský obchod a investovat v koloniích
- přimět Francouze k překonání apatie a nepřátelství vůči koloniálnímu imperialismu
- ukázat velikost francouzského impéria a všechny jeho součásti⁶⁵

První výstava se uskutečnila v Paříži v roce 1878. Dominantním pavilonem byl Alžírský, jenž zahrnoval i reprodukci existující mešity v alžírském městě Tlemcen s minaretem o výšce 30 metrů. V roce 1889 byly při další výstavě v Paříži ukázány senegalské typické modlitebničky. Domorodí obyvatelé zde vykonávali drobné náboženské a rituální obřady, takže se Evropané mohli seznámit i s islámskou praxí. V roce 1906 a 1922 se odehrály dvě exhibice v Marseille, pavilony Alžírska, Maroka a Tuniska byly velmi úspěšné díky přírodnímu slunečnímu dekoru. Repliky mešit měly ukázat respekt francouzských kolonistů vůči domorodým obyvatelům. V tuniské sekci byl například přístup do mešit povolen pouze věřícím. V roce 1922 byla v pavilonu západní Afriky postavena velikánská konstrukce, inspirovaná malijskou mešitou v Djenne a v Timbuctou (*viz příloha, obrázek 4*). Aby Francouzi ukázali své architektonické umění, celá budova byla třikrát větší než samotná mešita v Djenne a věž dosahovala délky 57 metrů.

Ačkoli koloniální exhibice měly odrazit úspěch kolonialismu a zaujmout Evropany, výsledek mohl být i opačný. Při příležitosti exhibice v Marseille v roce 1922

⁶⁵ MORTON, Patricia. National and Colonial: The Musée des colonies at the Colonial Exposition, Paris, 1931. The Art Bulletin [online]. 1998, roč. 80, č. 2, s. 1-20 [cit. 2014-02-04]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/3051237?uid=3737856&uid=2134&uid=378354281&uid=2&uid=70&uid=3&uid=378354271&uid=60&sid=21103344508121>

se jeden řečník otevřeně netajil tím, že se jedná o zlodějnu, vykořisťování a vraždu.⁶⁶ Ne vždy byly tedy exhibice přijímány s velkým nadšením. Ačkoliv nabízely Evropanům setkání s přímými praktikami islámu v podání domorodých obyvatel, bylo možné také pocítit názorové přístupy, které kolovaly Evropou: darwinismus či teorie o nadřazenosti lidských ras. 19. století bylo dobou vědeckého rozvoje a vývoje různých filosofických směrů. Jedním z nich byl například pozitivismus, v jehož rámci se prohloubila snaha prozkoumat člověka ze všech možných stránek a popsat jej. K tomu exhibice přispěly. Francouzi mohli pozorovat domorodce v prostoru odděleném vysokým plotem a celá tato show působila jako lidské zoo. Na domorodé obyvatelstvo v koloniích bylo pohlíženo s despektem.⁶⁷

Vzhledem k tomu, že součástí představení byly také islámské praktiky, pro část obyvatel to jistě bylo první setkání s islámem na území Francie. V kolonialismu můžeme spatřovat zejména ekonomické zájmy Francie. Pokud se objevily problémy vznikající ze střetu rozdílných kultur a náboženství, dělo se tak na území kolonií, kde Francouzi vzali řízení náboženských praktik do vlastních rukou s pocitem, že mají vše pod kontrolou. V islámu tedy nebyl spatřován problém ani nebezpečí. Situace se však začala měnit, jakmile se na francouzské půdě začalo ocitát stále větší množství přistěhovalců z kolonií (a později bývalých kolonií).

3.2. První vlna příchodu muslimů

První vlna příchodu muslimů do Francie se odehrála v období první světové války. Do francouzské armády byli zapojeni i muži z afrických kolonií. Počet čítal asi na 180 000 Alžíránů, 60 000 Tunisánů, 37 000 Maročánů, 134 000 subsaharských Afričanů a 34 000 Malgašanů. Tímto počtem se Francie považovala za „první muslimskou mocnost“ v Evropě.⁶⁸ Francouzi se snažili muslimským vojákům zajistit potřeby pro modlitby a obřady. Imámové⁶⁹ navštěvovali vojenské kempy a byly zřizovány speciální modlicí

⁶⁶ MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

⁶⁷ Zoos humains (expositions coloniales) [film]. Zveřejněno 19. 8. 2013. Dostupné z : <https://www.youtube.com/watch?v=WjJlkroPuSA>

⁶⁸ GUERBI, Malika. 1914-1918 : morts pour la France, « puissance musulmane ». *Saphir News: Quotidien musulman d'actualité* [online]. 2013 [cit. 2014-02-05]. Dostupné z: http://www.saphirnews.com/1914-1918-morts-pour-la-France-puissance-musulmane_a17889.html

⁶⁹ Imám je muslimský duchovní, všeobecně uznávaný učitel a znalec Koránu.

místnosti a provizorní mešity. Muslimům byl zajištěn také dobytek v podobě berana, aby mohli vykonávat obřad v rámci Svátku obětí⁷⁰.

Během první světové války byly ve Francii zapotřebí nové pracovní síly. Od roku 1916 byli přizváni pracovníci z francouzských kolonií, kteří dostali ve Francii pracovní pobyt. Přicházeli zejména Alžířané, jejichž počet se pohyboval kolem 130 000 nebo Malgašané s přibližným počtem 55 000. Podmínky, za kterých tito dělníci pracovali, se skládaly z tvrdého koloniálního režimu a vojenské disciplíny. Francouzské obyvatelstvo bylo tak poprvé konfrontováno s muslimy. V médiích se začaly objevovat stereotypní prvky rasismu. Imigrace pokračovala i ve 20. letech, kdy Francie potřebovala nové pracovní síly a zvýšení demografického růstu. Postupně se stala státem s největší imigrací. Nejvíce přicházeli alžírští muslimové. Při sčítání lidu byli považováni za Francouze, měli však speciální status s názvem „*travailleurs originaire d'Algérie*“, tedy „alžírský dělník“. I přes francouzské občanství však nedisponovali stejnými právy jako Francouzi. Jejich společenská pozice tak zůstávala daleko za pozicí evropských imigrantů. Pracovali v těžkém průmyslu, v továrnách a na staveništích. Pro svoji pracovitost byly jejich síly velmi vyhledávány. Před druhou světovou válkou počet Alžířanů ve Francii prudce narostl. Před svým odchodem do Francie se mnohdy ve své rodné zemi oženili, počítalo se tak dopředu s jejich návratem za rodinou, často přicházeli pouze na dobu určitou a po jejich odchodu byli vystřídáni dalšími dělníky. Nejvíce Alžířanů přicházelo do Francie z Kabylie, Oranu a Constantine.⁷¹

Co se týče islámských praktik, Francouzi se muslimům snažili vyjít vstříc. Chtěli tak mít věřící dělníky co nejvíce pod kontrolou, aby zabránili možnému nebezpečí vyjádření jejich nespokojenosti s pracovními podmínkami. Druhým důvodem byla snaha vytvořit dělníkům prostředí připomínající jejich domov. Počítalo se s tím, že se jednoho dne vrátí do své rodné země. Umožnit dělníkům islámské praktiky mělo podněcovat jejich touhu po návratu. V roce 1926 v Paříži vznikla první mešita. Byla postavena v maghrebském stylu, s bočním nádvořím, 26 metrovým minaretem, komplexní knihovnou, kavárnou a lázněmi. Na výstavbu mešity Francie přispěla 1 600 000 franky,

⁷⁰ Svátek obětí (nebo také Velký svátek) je největším muslimským svátkem, který se slaví 10. dne měsíce dhú l-hidžadža islámského kalendáře, probíhá formou obětí jako připomínky Ibrahímovy oběti berana Bohu.

⁷¹ DERDER, Peggy. L'immigration algérienne en France. Musée de l'histoire de l'immigration [online]. [cit. 2014-02-05]. Dostupné z: <http://www.histoire-immigration.fr/histoire-de-l-immigration/dossiers-thematiques/caracteristiques-migratoires-selon-les-pays-d-origine/l-immigration-algerienne-e->

dary na výstavbu připutovaly i například z Egypta, Libanonu či Indie. Mešita měla být nejen symbolem vděčnosti koloniálním vojákům, ale měla i stmelovat.⁷²

Co se však stalo velkým paradoxem, mešita se stala kulturní atrakcí pro širokou veřejnost: pařížská buržoazie navštěvovala lázně a trávila čas v místní kavárně. Hostel i mešita byly využívány muslimskou elitou, která zde zavítala na svých cestách. Naopak místní muslimští dělníci nebyli do mešity pouštěni ve svém pracovním oblečení. To vyvolalo řadu nesouhlasu a protestů, ve kterých se angažoval zejména Mesalí Hadž. V roce 1926 mešitu údajně navštěvovalo jen 2000 imigrantských dělníků.⁷³

V období po první světové válce vznikaly také první organizace, které pomáhaly nově přichozím imigrantům administrativně. V roce 1925 se objevila organizace *Service des affaires indigènes nord-africaines*, která si kladla za cíl postarat se o Alžírany jak v důležitých věcech týkající se administrativy, tak po sociální a zdravotní stránce. V Bobigny také vznikla první francouzsko-muslimská nemocnice.⁷⁴

3.3. Druhá vlna příchodu muslimů

V době druhé světové války vlna příchodu muslimských imigrantů na chvíli ustala. Stejně jako za první světové války, do armády byli zapojeni vojáci z koloniálních zemí. V roce 1939 bylo do armády povoláno asi 320 000 Maghrebinců a 178 000 subsaharských Afričanů a Malgašů. Během války z nich padlo asi 37 500 a zhruba 18 000 bylo zajato.⁷⁵

Nový příliv imigrantských pracovníků do Francie přišel po druhé světové válce. Nejvíce trval v letech 1950 – 1974. Doba pobytu ve Francii se zvýšila (v průměru na čtyři roky) a muslimové stále více přicházeli i se svými rodinami. Francie nebyla jedinou zemí imigrace za pracovním účelem. Vyhledávané byly i ostatní země Západní Evropy, jako například Velká Británie či Německo. Pro pojmenování takovýchto imigrantů byl tedy

⁷² MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

⁷³ MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

⁷⁴ DERDER, Peggy. L'immigration algérienne en France. Musée de l'histoire de l'immigration [online]. [cit. 2014-02-05]. Dostupné z: <http://www.histoire-immigration.fr/histoire-de-l-immigration/dossiers-thematiques/caracteristiques-migratoires-selon-les-pays-d-origine/l-immigration-algerienne-e>

⁷⁵ ANON., 1940: des coloniaux dans l'armée régulière et dans la Résistance. In: [online]. [cit. 2014-02-06]. Dostupné z: <http://www.histoire-immigration.fr/des-dossiers-thematiques-sur-l-histoire-de-l-immigration/1940-des-coloniaux-dans-l-armee-reguliere-et-dans-la-resistance>

zaveden univerzální pojem „*guestworkers*“ (nebo také v němčině pod názvem „*gastarbeiter*“). Ve Francii byla více používána varianta ve vlastním jazyce – „*travailleurs immigrés*“. Nejčastější přílivy za prací byly ze severní Afriky, Turecka, Itálie, Španělska či Jugoslávie. Velké společnosti těmto pracovníkům zajišťovaly minimální odměny, ale také zdravotní a sociální pojištění a staraly se o jejich volný čas a kulturní život. Zároveň však tito imigranti žili zcela odděleně od francouzské společnosti. Tvořili tak většinou homogenní komunitu, jejíž členové byli stejného původu a udržovali podobné zvyky.

Postupně se vytvořila speciální politika, která univerzálně řešila situaci skupiny *travailleurs immigrés*, která zahrnovala také jednotný systém ubytování. Imigranti byli umístěni ve *foyers*, tedy speciálních dělnických ubytovnách, situovaných nejčastěji na předměstí a okrajových částech měst. Takové umístění znamenalo pro ně jakési nevyslovené pokračování „koloniálního statusu“. V ubytovnách se také nacházely jídelny a společenské místnosti. Většina zodpovědných osob za toto ubytování pocházela z řad válečných veteránů a mnoho z nich také dříve pracovalo v severní Africe. I při této vlně imigrace Francouzi předpokládali, že se po skončení pracovní smlouvy dělníci vrátí do své rodné země, snažili se o upevnění domácích zvyků, a tedy i náboženských praktik. V roce 1976 však vznikla nová myšlenka: dělníci si mohou vybrat, zda se vrátí do své rodné země, anebo zůstanou ve Francii a budou tedy včleněni do francouzské společnosti jak ekonomicky, tak sociálně. Zejména těm, kteří chtěli podniknout návrat, měla Francie garantovat právo na islámské praktiky. Pro děti z rodin, jež plánovaly návrat, byly dokonce zavedeny základní školy, kde se vyučovalo mateřským jazykem dané imigrantské skupiny.⁷⁶

Součástí *foyers* byly modlitební místnosti. I přesto, že se Francouzi snažili muslimům poskytnout možnosti pro náboženské praktiky, nebyly tyto modlitební místnosti od začátku zahrnuty v plánu. Dělníci se museli o jejich zřízení zasadit. V roce 1975 se dokonce v pařížské čtvrti Saint-Denis odehrála stávká dělníků, kteří odmítli platit daň, dokud jim nebude k dispozici modlitební místnost a adekvátně upravená strava. Stávká se rozšířila do ostatních *foyers*. Správce ubytoven chtěli zajistit co největší příměří

⁷⁶ MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

mezi dělníky, a tak se této myšlence podvolili a poskytli vyžadovaný komfort. Do roku 1986 bylo 80% *foyers* vybaveno modlitebními místnostmi. I když byly místnosti poněkud nehostinné, muslimští dělníci investovali svůj volný čas a finance, aby je upravili ke svému obrazu. Vše se odehrávalo s francouzskou podporou s již zmiňovaným cílem co nejvíce podpořit muslimskou integraci. V roce 1977 byla ve Francii zřízena nová pro-imigrační politika, která měla projevit respekt k rozličné kulturní identitě imigrantů. Zejména severoafrickým muslimům tedy mělo být umožněno praktikovat islám a místnosti určené k modlitbám měly poskytnout odpočinek a rekreaci. Na základě návrhu této politiky mělo být v každém francouzském departementu v blízkosti muslimské komunity zřízeno zařízení určeno k duchovním praktikám.⁷⁷

3.3.1. Harkis

Zvláštní skupinu muslimských Alžířanů, kteří emigrovali v 60. letech do Francie, tvoří skupina *Harkis*. Jedná se o Araby či Berbery, kteří bojovali v alžírské válce o nezávislost na straně Francouzů. Neměli přímo status vojáka, ale bojovali ve zvláštních jednotkách *harka*.⁷⁸ Francouzští vojáci je považovali za svoji součást, avšak pro Alžířany byli *Harkis* zrádci a kolaboranti. Po dobytí nezávislosti Alžírska byla většina *Harkis* zajata, odsouzena, mučena či vyhnána se ztrátou alžírského občanství. Přesný počet bojovníků *Harkis* není znám, neboť po skončení války mnoho z nich ze strachu zatajila svou sounáležitost s Francouzi. Většina z nich však uprchla se svými rodinami po roce 1962 do Francie. Jednalo se tak o další vlnu neočekávaného přílivu muslimů. Alespoň přibližný počet příchozích byl odhadován na 20 000 muslimských rodin a celkově 90 000 osob. Mnozí z nich jistě očekávali, že za loajalitu, kterou Francii projevili, se jim dostane podpory. Po svém příchodu však úplně hladce do společnosti začlenění nebyli. Dokonce ani Charles de Gaulle si údajně nepřál, aby *Harkis* mohli dostat francouzské občanství, protože poté by to bylo snadné pro všechny nově příchozí Araby. Francouzské občanství jim nakonec bylo sice přiděleno, ale žili ve speciálně vyhrazených kempech, v nuzných podmínkách, na předměstí, a tedy na okraji společnosti. Děti *Harkis* mohly chodit do

⁷⁷ MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

⁷⁸ Harka - přejato z arabštiny, ve významu hnutí.

francouzských škol, potýkaly se však s jazykovými problémy (ne všechny francouzštinu dokonale ovládaly), které vedly k jejich sociálnímu vyloučení.⁷⁹

Skupina *Harkis* je často zaměňována se skupinou *Évolués*⁸⁰. Považuji však za důležité odlišit tyto dvě skupiny. Skupina *Évolués* představuje Alžířany, kteří se plně začlenili do francouzské společnosti s přijetím nejen francouzského občanství, ale také všech francouzských hodnot včetně jazykových a kulturních požadavků. Naproti tomu *Harkis* byli Arabové či Barbeři, kteří se pouze postavili na stranu Francouzů v bojích v severní Africe. Nicméně tento fakt nebránil tomu, aby se i *Harkis* včlenili do francouzské společnosti a přijali francouzskou kulturu. Někteří tak učinili, jiní si zachovali tradice a způsob života, na který byli zvyklí v Alžírsku až do svého vyhnání.

I přes nepříznivé podmínky a problémy, se kterými se *Harkis* museli potýkat po příchodu do Francie, se jim podařilo postupně včleňovat do společnosti. První z prezidentů, který jim projevil úctu za loajalitu v boji, byl François Mitterand. V roce 2005 vznikl ve Francii nový zákon, podle kterého měli být peněžitě odměněni všichni, kteří se v Alžírské válce o nezávislost postavili na stranu Francie. Současný francouzský prezident François Hollande přislíbil veřejnou omluvu adresovanou *Harkis* za to, že jim i přes jejich válečné nasazení nebyla poskytnuta dostatečná podpora ze strany Francie. Na omluvu a uznání tito Alžířané stále čekají, ale začínají mít své pevné místo v historii nejen ze strany historiků.⁸¹

3.4. Zisk občanství

System, který *travailleurs étrangers* přinesl, způsobil, že muslimové, kteří přišli za prací, žili zcela odděleně od francouzské společnosti. Docházelo k nerovnému zacházení, k segregaci a jakési hierarchii, podle které stáli imigranti níže. Když však muslimové začali nabývat francouzského občanství, bylo nutné situaci změnit. Francouzský stát měl totiž garantovat všem občanům rovnost a stejná práva. To se týkalo například i práva na svobodnou praktiku náboženství. V 70. a 80. letech došlo v zemích západní Evropy k postupné úpravě zákona pro naturalizaci, který měl imigraci také

⁷⁹ GHOSH, Palash. France-Algeria: 50 Years After Independence, What Happened To The Harkis?. [online]. [cit. 2014-02-08]. Dostupné z: <http://www.ibtimes.com/france-algeria-50-years-after-independence-what-happened-harkis-214408>

⁸⁰ Évolué – francouzské slovo, v překladu znamená „vyspělý, vyvinutý“

⁸¹ HADDEN, Gerry. 50 Years After the Algerian War, Harkis Still Wait for French Apology. [online]. [cit. 2014-02-08]. Dostupné z: <http://www.pri.org/stories/2012-07-19/50-years-after-algerian-war-harkis-still-wait-french-apology>

limitovat. Byly stanoveny podmínky pro nově příchozí, které musely být splněny z kulturního a náboženského hlediska. Politika, která se upevnila ve Francii, byla založena na asimilaci, tedy jednostranném procesu začlenění. Aby mohli být imigranti začlenění, byli nuceni se vzdát svých odlišných kulturních zvyků a používat výhradně francouzštinu. Museli se tedy stát nerozeznatelnými od francouzské společnosti. Jistou partikulárností ve francouzské integrační politice je navíc fakt, že minority by ve veřejném životě neměly dávat najevo svoji kulturní, náboženskou či jazykovou odlišnost. Občané francouzské společnosti jsou ve veřejné sféře vždy neutrální.⁸²

S přibývajícím počtem muslimů ve Francii docházelo ke stále častější diskuzi o islámských praktikách. Každý občan měl právo na svobodu vyznání. Avšak podle principu *laïcité* se toto vyznání mělo dít pouze v soukromém životě. Právě v tomto bodě se podle mého názoru částečně nachází problém soužití muslimů se západní společností. Projevy islámu jsou viditelné na veřejnosti. Někdy je těžké posoudit, zda je daný projev ještě stále v souladu s principem *laïcité*. Někdy je to pouze otázka názoru a osobního přesvědčení. Je však nutné dodat, že tímto problémem není možné zcela pokrýt jádro problému soužití. Je to pouze jeden z jeho aspektů.

⁸² MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

4. Muslimové v Marseille

V této části se zaměřím na muslimskou komunitu v Marseille. V první fázi osvětlím, které národnosti jsou v komunitě nejvíce přítomny a podobu lokalit, ve kterých žijí. Poté popíši, jak sami muslimové vnímají svoji identitu. Budu vycházet převážně z výzkumu organizace Open Society z roku 2009. Tento výzkum byl uskutečněn pouze v určité části města, s výběrem stovky respondentů z muslimské části a stovky z nemuslimské části obyvatel. Je třeba tedy brát v potaz stáří výzkumu a omezený počet respondentů, číselné výsledky slouží spíše na dokreslení představy.

Ve druhé fázi se zaměřím na samotný proces integrace muslimů v Marseille, a to zejména z funkcionálního a politického hlediska.

Ve třetí fázi bude moje pozornost zaměřena na muslimské rituály v Marseille. Protože islám je zde nejednotný, uvedu, jaké muslimské rituály v Marseille existují a na co jsou vázány. Popíši dále problematiku modliteben a mešit, neboť téma nedostatku modlitebních prostor figuruje často v mediálních diskuzích, kde lze postřehnout nespokojenost místních obyvatel, kteří pravidelně sledují, jak se z marseillských ulic stávají veřejná modlitební místa, obzvláště při svátcích. Pokud je ve Francii skutečně ukotvena *laïcité*, tento fakt je s ní v rozporu. Náboženství má být praktikováno v soukromí. Jedna z propozic, která měla vyřešit tento problém, je velká mešita, jejíž základní kámen byl dokonce položen. Přestože Marseille svou rozlohou přesahuje Paříž, dosud zde žádná katedrální mešita neexistuje. Přiblížím tedy také proces projektu velké mešity.

V poslední fázi stručně nastíním mediální obraz muslimů. Poté budu pozornost směřovat na celkovou bezpečnost v Marseille, která získala pověst města úzce spojeného s kriminalitou z důvodu silné migrace. Tato migrace je propojena zejména s přítomností muslimů. Přispěji také drobnou podkapitolou týkající se zdravotní péče, neboť toto téma nefiguruje tak často v mediálních diskuzích a podle mého názoru existují ve zdravotnictví možné komplikace, které se mohou objevit i v případě jiných veřejných prostor.

Marseille jsem si jako objekt výzkumu muslimské komunity zvolila pro jeho specifickou, která je dána mnoha faktory:

1. Tvoří hned po Paříži druhou největší muslimskou komunitu s přibližným počtem 200 000 věřících.

2. Díky své poloze je město dostupné pro mnoho příjíždějících cizinců. Je to tedy jakýsi bod střetávání různých kultur. Muslimové se zde tedy neintegrují do čistě „francouzského prostředí“, nýbrž do společnosti, která se již od starověkých dob vyvíjí složením příslušníků mnoha národů, nejen evropských.
3. Marseille figuruje v médiích jako problémové a nebezpečné město, pokud se týká kriminality.
4. Měla jsem v loňském roce příležitost Marseille několikrát navštívit. Jednak jsem se mohla osobně seznámit s muslimskými čtvrtěmi města, ale také jsem mohla poznat, jak v tomto multikulturním městě probíhá každodennost. Tato návštěva prohloubila můj zájem potvrdit či vyvrátit domněnku, že integrace je zde z velké části zvládnuta.

4.1. Muslimská komunita v Marseille

4.1.1. Složení muslimské komunity

Marseille je situována na jihu Francie jako součást regionu Provence-Alpe-Côte d'Azur a zároveň hlavní město departementu Bouches-du-Rhône. Jedná se o přístavní město, omývané Středozemním mořem. Rozloha je 240 62 km², což je v porovnání s Paříží zhruba 2,5 krát tolik. Vznik se datuje zhruba do 6. století před naším letopočtem. Marseille je tak nejstarším městem ve Francii. Založili ji řečtí Jónové jako obchodní kolonii Massalia. Už ve starověku byla díky své poloze a přístavu Marseille vyhledávaná obchodníky různých národností. K Francii byla připojena až roku 1481 spolu s celou Provence. Během druhé světové války bylo město dvakrát rozbombardované. Po osvobození v roce 1944 se začala stavět moderní čtvrt' města.⁸³

Celkový počet obyvatel Marseille se pohybuje kolem 900 000. Podle sčítání lidu, které proběhlo v roce 2011, počet legálních obyvatel v Marseille dosahuje čísla 859 367.⁸⁴ Přesný počet muslimů, kteří zde žijí, není možné zjistit, protože při sčítání lidu vyznání náboženství není dotazováno. Je však možné se setkat s přibližným odhadem počtu 250 – 300 000. Jak jsem již na začátku uvedla, problematika identity muslimů je dosti složitá,

⁸³ Site officiel de la Ville de Marseille. 2600 ans d'histoire [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.marseille.fr/sitevdm/decouvrir-marseille/histoire-de-marseille>

⁸⁴ Institut national de la statistique et des études économiques. 13-Bouches-du-Rhône [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://insee.fr/fr/ppp/bases-de-donnees/recensement/populations-legales/departement.asp?dep=13&annee=2011#pop_arm

je třeba brát v potaz, že ne každý člen této části populace, označované za muslimskou, je věřící. Vycházím však z předpokladu, že za muslimy jsou v diskuzích považováni ti, kteří pocházejí ze země, kde je islám dominantním náboženstvím.

Za nejpočetnější skupinu muslimů žijících v Marseille jsou považováni Alžířané, jejich zastoupení je odhadováno na 90 000 – 100 000. Důvodem tak vysokého zastoupení je dlouhá historie, která je vázána s jejich postupným příchodem. Druhou největší skupinu tvoří muslimové původem z Komorských ostrovů, s počtem kolem 70 000. Dále zde žije zhruba 30 000 Tunisanů, 15 000 subsaharských Afričanů, 15 000 – 20 000 Maročanů, 10 000 – 15 000 muslimů původem ze Středního východu. Počet konvertitů či muslimů jiných národností je odhadován na 7 000 – 15 000. Většina muslimů jsou vyznáním sunnitě ritu *malékitského*⁸⁵ a asi třetinu tvoří sunnitě ritu *chafěitského*.^{86 87}

Je třeba také zdůraznit, že město Marseille je specifické nejen pro svou velkou komunitu muslimů, nýbrž pro celkový počet imigrantů a množství kultur. Po první světové válce to byli zejména Italové, kteří zde našli práci v přístavu. Ve 20. a 30. letech tak spolu s Alžířany tvořili největší skupinu imigrantů. Počet cizinců v Marseille se pohyboval okolo 200 000. Ve 30. letech přicházeli také Korsičané a Španělé a v 80. a 90. letech přibyla také velká vlna Číňanů.⁸⁸ Tento fakt je důležitý zejména pro uvědomění si skutečnosti, že integrace muslimů probíhá ve společnosti, která je nikoli francouzská, ale spíše složena z mnoha kultur.

4.1.2. Lokality

Život muslimů se odehrává ve čtvrtích, které jsou umístěny takřka v samotném centru města. Jejich přítomnost je zde tedy mnohem viditelnější, než je tomu v jiných francouzských městech s početnou muslimskou komunitou, která se soustřeďuje nejčastěji v předměstských čtvrtích. Například v Paříži existují *banlieues*, tedy okrajové části, kde žije spíše chudší část obyvatel, nejčastěji imigrantů a většinou také muslimů.

⁸⁵ *Malekismus* - škola založená na učení l'imam Mālik ibn Anas (711 - 795). V severní Africe, západní Africe, Egyptě a Sudánu. jedna ze 4 maddhab.

⁸⁶ *Chafěismus* - učení založené na imámovi imām ach-Chāfi'i (m. 820). Ve Východní Africe (Egypt, Somálsko, Jemen, Indonésie, Djibutsko, Filipíny, Sudán).

⁸⁷ Mosquée de Marseille. La Mosquée de Marseille: Une histoire mouvementée [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://lamosqueedemarseille.com/?page_id=25

⁸⁸ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 37-42.

V Marseille funguje také rozdělení na bohatší a chudší část, a to v rámci rozdělení na severní a jižní část města (viz příloha, obrázek 5).

Zatímco v jižní části města je soustředěna hlavně bohatší část obyvatel, v severní části je větší výskyt chudých čtvrtí. Pro tyto čtvrti má Francie název *Quartiers nord*. Konkrétně se jedná o okrsky 3, 13, 14, 15 a 16 (viz obrazová příloha 6). Většinu jejich obyvatel tvoří přistěhovalci, zejména původu maghrebského, s největším zastoupením Alžířanů, poté Maročanů a Tunisánů. Nejedná se však výhradně o maghrebské čtvrti, neboť zde žijí také imigranti evropského původu. Francie má pro tento typ čtvrtí název „*quartiers populaires*“. Imigranti se většinou sdružují do komunity podle národností. Tak se tedy každá národnost soustřeďuje na jiném místě.

V roce 2009 uskutečnila organizace *Open Society Foundations* výzkum s názvem *Les Marseillais Musulmans*, zaměřený na integraci muslimů v Marseille. Soustředil se zejména na 3. okrsek, jenž bývá obvykle považován za jednu z nejchudších částí Marseille. V tomto okrsku byl zaznamenán vyšší nárůst obyvatel. Asi 20% rodin mělo více než 3 děti. Životní podmínky zde byly prekérní, včetně zchátralých bytů a vysoké nezaměstnanosti. Vzdělávání zdejších přistěhovalců neprobíhalo na dostatečné úrovni: děti navštěvovaly školy rovněž v *Quartiers nord* a méně než 10% mělo maturitu a vysokoškolský diplom. Nicméně podle výzkumu muslimské děti ve školách neprokazovaly horší výsledky než ostatní děti v Marseille.⁸⁹ Tento okrsek je umístěn dále od centra. Asi 27% muslimů zde žilo více než 20 let.

V samotném centru v 1. okrsku se nachází čtvrť Belsunce (viz příloha, obrázek 7), vybudovaná již v roce 1670. Hlavní třída Le Cours Belsunce dělí severní část města od jižní.⁹⁰ Zde se v dnešní době soustřeďuje spíše bohatší část muslimů, jejichž hlavní obživou je obchod. Již od 70. let je Belsunce „komerčním centrem“, což je dáno samotnou polohou čtvrti. Byli to zpočátku hlavně Alžířané, kteří obydleli tuto zónu, která přitahovala turisty. Na konci 80. let se zapojili nově příchozí imigranti, a tak se tato část stala víceméně maghrebskou a proslula pod názvem *quartier arabe*, tedy arabská čtvrť.

⁸⁹ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. *Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project*. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 33.

⁹⁰ BEAUDOIN, Anne-Laurence. *Le quartier Belsunce dans la réhabilitation du centre-ville de Marseille* [online]. 2003 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: <http://www.centrevillepourous.asso.fr/IMG/pdf/EtudeBeaudoin.pdf>. Mémoire de DESS "Aménagement, Urbanisme et Développement Local". Université de Droit, d'Economie et des Sciences d'Aix-Marseille III. Vedoucí práce Jérôme DUBOIS.

S jistou nadsázkou se této čtvrti říká také *kasba*, což je výraz pro severoafrické muslimské město obehnané hradbami či medínou⁹¹. Zboží, které je zde prodáváno, je nasměrováno jak na turisty, tak na místní obyvatele. Kromě dekorativních koberců je hlavním nabízeným produktem zejména elektronika a oblečení dovážené z Itálie. Toto zboží je prodáváno za levnější cenu, což je znát také na nízké kvalitě výrobků. Kromě obchodní zóny je Belsunce atraktivní také kavárnami a maghrebskou kuchyní. Mimo jiné jsou zde také k dostání potraviny nezbytné k přípravě jídla *halal*⁹², a tak zde nakupuje velká část muslimů.⁹³ V 80. letech byla však čtvrť nazývána jako nebezpečná a riziková.

I přesto, že Belsunce je prototypem marseilleské muslimské čtvrti, je zjevné, že denní rytmus je zde přizpůsoben Evropanům. Jedním z příkladů této adaptace je hudba, která často láká klienty do obchodů a kaváren.⁹⁴ Historik Émile Témime tvrdí, že zde islám dostává novou podobu, která je více „evropská“. Znamená to tedy, že islám zde není přímo viditelný. Dochází sice k respektování zvyklostí, jako jsou například muslimské svátky, modlitby či stravovací návyky, nicméně z těchto zvyklostí se stávají pouhé tradice, které nikterak nezasahují do soukromého života.⁹⁵ Jinými slovy by tedy bylo možné usuzovat, že *laïcité* je zde jaksi podvědomě respektována. Na druhou stranu Témime uvádí, že zejména mezi mladými muslimy se v dnešní době objevuje potřeba své vyznání demonstrovat, například nošením burky či niqabu,⁹⁶ a tím dávat silně najevo náboženskou příslušnost. Podle Témima se však jedná spíše o utváření vlastní identity.⁹⁷

Druhá největší muslimská skupina, tvořena národností Komorských ostrovů, žije rovněž v severní části města, nicméně jejich druhou residencí je také čtvrť Le Panier, která se nachází spíše dále od ostatních muslimských čtvrtí. Tato čtvrť je nejen jednou z vůbec nejstarších čtvrtí v Marseille, ale proslula také svou historií a drogovými

⁹¹ Medína – stará část mnohým severoafrických měst. Je opevněná a obsahuje spoustu uliček

⁹² *Halal* – z arabského slova ḥalāl (=povolený), označuje všechny předměty a činnosti, které jsou v islámské tradici povoleny.

⁹³ TARRIUS, Alain. Naissance d'une colonie: un comptoir commercial à Marseille. *Revue européenne de migrations internationales: Marseille et ses étrangers* [online]. 1995, č. 11, s. 21-52 [cit. 2014-03-05]. Dostupné z: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/remi_0765-0752_1995_num_11_1_1442

⁹⁴ Hadith Du Jour. [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://www.hadithdujour.com/hadiths/hadith-sur-L-interdiction-de-la-musique-dans-l-Islam-1-2_854.asp

⁹⁵ TÉMINE, Émile. La culture maghrébine en France, à Marseille: entre le visible et l'invisible, entre l'acceptation et le refoulement. *Museum International* [online]. 2008, roč. 59, č. 1-2, s. 18-23 [cit. 2014-03-05]. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1755-5825.2007.0103x.x/pdf>

⁹⁶ Burka a niqab jsou ženské islámské oděvy, jedná se o závoj zakrývající obličej mimo oči. Povinnost nošení tohoto závoje závisí zejména na zeměpisné oblasti a tradici.

⁹⁷ TÉMINE, tamtéž.

incidenty v 70. letech. Žijí zde zejména Italové a Korsičané. Podle sčítání lidu má asi 80% Komořanů žijících v Marseille francouzské občanství. Lze se setkat se stereotypy, podle kterých jsou Komořané více adaptabilní a poddajní než například muslimové z Maghrebu. Jejich zdrženlivost je vítána, na druhou stranu je na ně také pohlíženo jako na nepřístupnou a tajnou okultní komunitu.⁹⁸

4.1.3. Identita muslimů v Marseille

Identita není chápána jako něco fixního a stálého, nýbrž je utvářena v závislosti na mnoha faktorech, ať je to věk, pohlaví, prostředí či náboženská příslušnost. Mění se také podle toho, co jedinec zažívá v určité skupině na daném místě. V této podkapitole se zaměřím na to, jak muslimové v Marseille chápou svoji identitu a jak sami sebe vnímají. Toto téma shledávám zajímavé, neboť se domnívám, že muslimové mohou být v mnohých případech vystaveni situacím, kdy jsou nuceni o své identitě uvažovat a měnit ji, především z hlediska vyznání a původu. Jsou to mnohdy média, která naznačují, že jsou muslimové odlišní a podílí se na vytváření předsudků. Potom se tedy muslimové s těmito předsudky konfrontují a musí reflektovat svoji „jinakost“.

V roce 2001 bylo v rámci jedné studie dotazováno 1130 dětí v Marseille, zda vyznávají nějaké náboženství. V případě kladné odpovědi byl dotaz rozveden, o jaké konkrétní náboženství se jedná. Z dětí, které byly maghrebského původu, 81% odpovědělo, že jejich náboženstvím je islám oproti 13%, z nichž nevedlo žádné náboženství.⁹⁹ V roce 2009 se Open Society v rámci výzkumu *Les Marseillais musulmans* zaměřila na podobnou problematiku. Zeptala se na tutéž otázku vyznání celkem 200 respondentů, z nichž polovina byli muslimové a druhá polovina jiného (nebo žádného) vyznání. Z „muslimské“ části se přihlásilo k islámu 98%, z nichž tři čtvrtiny se považovali za praktikující, zbylá 2% žádného vyznání. Z těchto tří čtvrtin pak asi 40% uvedlo, že se pravidelně modlí a 11% dodalo, že chodí pravidelně do mešity. Naopak ze 100 respondentů, kteří nebyli muslimové, se 60% přihlásilo ke katolickému vyznání, dále 1% k judaismu, 3% k protestanství a 26% k žádnému vyznání.¹⁰⁰ Dalším dotazem bylo, co

⁹⁸ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. *Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project*. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 37-42.

⁹⁹ LORCERIE, F. *Cités cosmopolites. Sur les identités sociales des lycéens marseillais*, Rapport pour FASILD, IREMAM-CNRS, Aix-en-Provence. 2005. Etude réalisée avec V. Geisser et L. Panafit.

¹⁰⁰ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. *Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project*. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 63.

nejlépe charakterizuje respondenty. Ze stejného vzorku byla u 87 % muslimů na prvním místě rodina. Na druhém místě bylo náboženství s 50%, dále pak původ se 14%. U respondentů jiných (nebo žádných) vyznání se rodina objevila v 72%, náboženství se neobjevilo vůbec a původ ve 3%.¹⁰¹ Z výzkumu tedy vyplývá, že otázka náboženství a rodina hrají u muslimů dominantní roli v sebeidentifikaci.

Dalším bodem, který se podílí na vytváření identity, je pocit příslušnosti a náležitosti k prostředí. Studie *Gallup Coexist Index 2009*¹⁰² a studie *Brouard et Tiberj*¹⁰³ prokazují, že silná dominance náboženství u muslimů nezpůsobuje menší návaznost k prostředí. Podle Open Society ze 100 dotazovaných muslimů asi 55% cítilo silnou vazbu k Marseille, z nemuslimské části to bylo 68%. Tato vazba se však lišila podle věku: mladší muslimové cítili mnohem větší vázanost k městu. Tento fakt však není typický pouze pro Marseille, ale objevuje se v mnoha evropských kosmopolitních městech. V rámci výzkumu byli respondenti pobídnuti k vyjádření širšího názoru ohledně příslušnosti k Marseille. Tyto názory byly velmi různorodé. Někteří se cítili více jako Marseillané než Francouzi, jiní nebyli spokojeni s podmínkami, ve kterých žili, a proto k městu silnou vazbu necítili.

Národní identita je mnohdy problematická, neboť závisí nejen na délce pobytu ve Francii, ale taktéž na věku, prostředí a osobním přesvědčení. Muslimové, kteří se již ve Francii narodili, mají francouzské občanství. Nicméně ne ve všech případech cítí oddanost Francii. Často jsou vázáni také na zemi svého původu, neboť vyrůstají v komunitě lidí se stejným původem. Mnohdy se objevují případy, kdy cítí jistou rozpolcenost. Mezi vyslovenými názory respondentů na národní příslušnost v rámci výzkumu Open Society se objevily i pohledy, že se necítí být přijímáni ani ve Francii, ani v zemi svého původu.¹⁰⁴ Lze se domnívat, že za důvody této rozpolcenosti stojí často samotná forma francouzského občanství, které je založeno na jakési uniformitě, ze které nelze vybočit. Francouzské občanství stojí na prvním místě před náboženstvím. Být

¹⁰¹ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 63-66.

¹⁰² GALLUP, Inc. The Gallup Coexist Index 2009: A Global Study of Interfaith Relations [online]. 1. vyd. Gallup, 2009 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://www.adyanonline.net/pluginfile.php/2820/mod_resource/content/1/The%20Gallup%20Coexist%20Index%202009_1.pdf

¹⁰³ BROUARD, Sylvain a Vincent TIBERJ. Français comme les autres ? : Enquête sur les citoyens d'origine maghrébine, africaine et turque. Paris: Presses de Sciences Po, 2005.

¹⁰⁴ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, tamtéž.

francouzským občanem tedy neumožňuje jakoukoliv jinakost. Jinakost pak může způsobit neporozumění nebo diskriminaci. Mnozí vidí ve francouzském občanství pouhý respekt zákona a nikoli rovnost šancí. Ve výzkumu také někteří respondenti uvedli, že i přesto, že jsou občany Francie, vrací se do země svého původu, aby zde našli kořeny svého náboženského ukotvení a potvrdili tak svou náboženskou příslušnost. Často také považují za důležité, aby i jejich děti poznaly zemi původu. Jak bylo možné vidět ve výše uvedených výsledcích, pro muslimy tvoří náboženství dominantní část jejich identity, která je charakterizuje značným způsobem. Proto jako svůj domov spatřují půdu mešity, neboť ve Francii se necítí přijímání. Pokud se tedy Alžířan rozhodne stát francouzským občanem naturalizací, dělá pouze kompromis.¹⁰⁵

Za důvody nedostatečného porozumění a respektu vidí mnozí muslimové nefungující princip francouzské podoby *laïcité*. *Laïcité* má respektovat všechny podoby náboženství ve státě a umožnit svobodné provádění duchovních obřadů a náboženských kultů, aniž by některé náboženství převzalo dominantní roli. Má tedy fungovat jako jistá ochrana a svoboda. Pro muslimy však *laïcité* znamená spíše potlačení náboženské svobody. V jejich pohledu je Francie příliš spojena s katolickou tradicí, která se projevuje křesťanskými svátky v obecně používaném kalendáři a velkým množstvím katolických kostelů na ulici.¹⁰⁶

Z hlediska země původu výzkum Open Society ukázal, že jako Francouzi se více cítí Komořané než Maghrebinci. Pro Alžířany, Maročany či Tunisany je rodná země z Francie mnohem dostupnější než pro Komořany či subsaharské Afričany, a mají tak možnost vracet se domů častěji. Tento fakt by mohl zdůvodnit větší návaznost Komořanů k Francii.¹⁰⁷

Marseille dává dostatečný prostor pro vyjádření muslimů k identitě různými mediálními i kulturními prostředky. Velká kreativita se projevuje například v oblasti hudebního stylu *rapu*. Mnoho umělců prostřednictvím svých písní demonstruje otevřeně

¹⁰⁵ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 65-70.

¹⁰⁶ MABUT, Pierre. La Charte de la laïcité française attaque les musulmans et les droits démocratiques. World Socialist Web Site [online]. 2013 [cit. 2014-03-08]. Dostupné z: <https://www.wsws.org/fr/articles/2013/sep2013/char-s25.shtml>

¹⁰⁷ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, tamtéž.

svůj názor. Příkladem jednoho z takovýchto umělců je rapper Daymone, původem z Komorských ostrovů. V komentáři o albu s názvem *Entre haine et amour* říká:

„V konceptu mého posledního CD, Entre haine et amour se skrývá hledání sebe sama. Nevím, kdo jsem. Jsem Francouz, jsem obyvatel Komorských ostrovů? Když jsem ve Francii, považují mě za imigranta. Když se ocitnu v Komorech, říkají mi: „Vrať se zpět, Francouzi!“ V Komorech jsem byl pouze jednou, v roce 1999. Cítím zároveň zášť i lásku, to se mění moment od momentu. Někdy pocituji nenávist k Francii a lásku ke Komorům. Taková je moje pozice. Když stojím tváří v tvář Francii a tváří v tvář ke Komorům, pohybuji se mezi láskou a nenávistí.“ [vlastní překlad autorky] ¹⁰⁸

Daymone se narodil ve Francii, vyrůstal v Marseille v *quartier nord* mezi ostatními Komořany. Vystudoval vysokou školu, na které byl jediný student z Komorských ostrovů. Poté v Marseille zůstal a začal zde pracovat ve svém oboru. Jeho hudba nevyjadřuje revoltu ani protest, ale spíše pocity mladého člověka, který cítí rozpolcení v životě na francouzské půdě uvědoměním si své diverzity.¹⁰⁹

¹⁰⁸ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 94-95.

¹⁰⁹ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, tamtéž.

4.2. Integrace

Příchod muslimů do Marseille se odehrál v několika imigračních vlnách, z nichž při každé měli muslimové jiný status: v době kolonialismu se jednalo o domorodce, po první světové válce a skončení kolonialismu o imigranty a později se z nich stali francouzští občané. Skrze tento status na ně bylo také nahlíženo. Protože již během první světové války přicházeli většinou za prací, vznikl dojem, že jsou zde pouze na dočasnou dobu a vrátí se do své rodné země. Nebylo tedy třeba větších snah o zapojení muslimů do společnosti. Tento pocit přetrvával až do konce 70. let. A tak byli vnímáni s jistou dávkou tolerance. Pokud byly vyvíjeny nějaké integrační snahy, bylo to pouze s cílem posílit touhu návratu domů. Postupem doby a zejména po určitých událostech z konce 70. let si však politici začali uvědomovat fakt, že muslimové zde již zůstanou a je potřeba podniknout určité kroky pro usnadnění společného soužití. V této podkapitole se tedy zaměřím na to, jakým způsobem probíhala a stále probíhá integrační politika muslimů, konkrétně v Marseille.

Obrat, který v Marseille nastal v rámci integrační politiky, nastal v roce 1986 zvolením nového starosty Paula Vigoureaux, který si byl vědom potřeby více začlenit muslimy do společnosti. Vigoureaux se snažil v Marseille vybudovat multikulturní program, který stál na třech pilířích.¹¹⁰

Prvním pilířem byla institucionalizace dialogu. Dříve byla možná diskuze pouze mezi elitami, nyní to mělo být umožněno všem občanům zcela různých kultur. To byla první šance muslimů vystoupit na veřejnosti, neboť doposud se na veřejnosti nemohli veřejně prezentovat jako náboženská skupina. V roce 1990 Vigoureaux založil organizaci s názvem *Marseille Espérance*, která měla za úkol k dialogu podněcovat. Pravidelně se začali scházet na magistrátu představitelé katolíků, protestantů, židů, muslimů, buddhistů a ortodoxních Řeků a diskutovat o společném soužití v Marseille. Cílem těchto diskuzí, které pokračují až dodnes, je omezit co nejvíce neporozumění a vzájemnou neshovívavost mezi kulturami a náboženstvími. *Marseille Espérance* byla institucionalizována a ještě více utužena současným starostou Jean-Clade Goudinem po jeho nástupu v roce 1995. Jako první z imámů, který se účastnil diskuzí, byl Bachir

¹¹⁰ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 224-228.

Dahmani¹¹¹ Postupně začaly vznikat další organizace, jako například *Conseil régional du culte musulman*, která vznikla v roce 2003. V jejím čele stanul taktéž Bachir Dahmani. Možnost prezentace islámu na veřejnosti se tak ještě rozšířila.

Druhým pilířem bylo zapojení muslimů do politiky. V roce 1989 byli zvoleni čtyři muslimští radní. Jejich vliv byl však limitován. Třetím pilířem měla být výstavba velké mešity. Problematika týkající se výstavby bude rozvedena ve zvláštní kapitole týkající se modliteb a modlitebních prostor.

Obecně je ve Francii jakýkoliv výstup náboženské skupiny na veřejnosti zakázán. Projekt *Marseille Espérance* tak představuje jediný prostor pro reprezentaci islámu v rámci dialogu. Participace muslimů v politice tedy neznamená možnost projevu islámu, nýbrž zapojení do celkového chodu města. Jakékoliv veřejné financování je možné získat pouze pro kulturní účely, nikoli pro účely samotného islámu. Mnohé další organizace, které slouží v Marseille integraci muslimů, nejsou tedy zřizovány v zájmu náboženském, ale v zájmu města. Existuje spousta dalších organizací, které pomáhají vylepšovat podmínky bydlení v některých městských čtvrtích, ubytovací prostory, profesní integraci či školní výsledky ve školách. Jsou to organizace zaměřené spíše na imigranty. Jednou z nejznámějších jsou například *Contrat urbain de cohésion sociale*, *l'Office français de l'immigration et de l'intégration* nebo *Fonds interministériel de prévention de la délinquance*. Tyto organizace vznikly zhruba po roce 2005.¹¹²

V roce 2008 byla poprvé v historii jako starostka sektoru zvolena žena alžírského původu, Samia Ghali, která vyrůstala v jedné z nejchudších čtvrtí (Bassens). Tato událost vyvolala překvapení a řadu diskuzí. Později byla Ghali zvolena také do městského senátu, rovněž jako první maghrebská žena. Samia Ghali však prohlásila, že nechce být definována svým původem a nepřeje si být spojkou, která by napomáhala činností, jako je například stavba mešity. Hrdě se hlásí k Socialistické straně. Marseille je známá pro svoji „meritokracii“, která umožňuje přístup do politiky prostřednictvím komunit, které poskytnou dostatečný počet hlasů. Předmětem diskuzí tedy je, jakou roli hrál pro vstup

¹¹¹Bachir Dahmani, jedna z klíčových postav, která se významnou měrou zasadila o participaci muslimů v politice. Podrobněji bude ještě zmíněno níže.

¹¹² OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. *Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project*. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 224-228.

do politiky původ ženy, která nemá požadovaný typ specializovaného vysokoškolského vzdělání.

I přesto, že se po roce 2008 dostalo do politiky více lidí muslimské kultury, fungovala zde jakási sociálně – etnická stratifikace. Ta se projevovala tak, že zvolení radní, kteří pocházeli z Maghrebu, subsaharské Afriky či Komorských ostrovů, měli na starosti spíše sektory umístěné v *quartiers populaires* (nejčastěji v severní a centrální části města), tedy v částech, kde žila viditelná většina imigrantů, zatímco v ostatních sektorech města stanuli radní původu francouzského, italského či arménského. Jedinou výjimkou byla Samia Ghali, která byla zvolena do sektoru rezidenční části.

Volební účast marseillských muslimů byla podle Open Society velmi nízká. Pouze 40% z dotazovaných muslimů se účastnilo městských voleb. Důvody této nízké účasti však nelze zdůvodňovat náboženskou příslušností. Daleko důležitější byl sociální faktor. Výzkum byl prováděn ve 3. okrsku, kde žije nejchudší část imigrantů, a tak lze hledat za nízkou účastí spíše nedůvěru v politiky. Roli by mohl hrát také fakt, že část obyvatel je cizího původu a nemá tedy francouzské občanství.¹¹³

Podle samotných muslimů žijících v Marseille se snahy o integraci v 90. letech Goudinovým kroky zvýšily. Vznikly různé organizace a zvětšila se i participace muslimů na chodu města. V čem však stále spatřuje většina nedostatek, je uvedení určitého přínosu jejich působení v Marseille. Stále narážejí na prvky rasismu v institucionální sféře.

¹¹³ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 224-228.

4.3. Muslimské rituály v Marseille

Tato podkapitola bude zaměřena na problematiku modlitebních místností a mešit a podoby muslimského obřadu v Marseille. V Marseille je přítomno více muslimských komunit, z nichž každá je zvyklá provozovat rituály jiným způsobem. Tyto zvyky a tradice bývají často vázány na zemi původu. Některé komunity zde žijí déle, a proto jsou jejich praktiky spojeny s konkrétní mešitou či modlitební místností. Nejprve osvětlím, jaké komunity jsou v Marseille přítomny a čím se jejich rituály liší. Poté se budu zabývat typy modlitebních místností a jejich polohou. Nastíním také některé faktory, v nichž se muslimský rituál v Marseille liší od ostatních francouzských měst s muslimskou komunitou. Na závěr přiblížím problematiku stavby velké mešity v Marseille.

4.3.1. Typy islámu v Marseille

Podle Vincenta Geissera existují v Marseille čtyři typy islámu. Tyto typy jsou zde daleko výraznější než v ostatních francouzských metropolích, neboť jsou vázány na historii migrace a imigrace, která byla v Marseille mnohem více prokreslena.¹¹⁴

Prvním typem je *islam du bled*¹¹⁵, tedy islám, který je silně vázán na tradice zemí Maghrebu. Tradice a zvyky zde zůstávají zachovány téměř ve stejné podobě jako v zemích původu. Věřící, kteří jsou součástí *islam du bled*, jsou většinou starší generace Alžířanů, popř. Maročanů či Tunisánů, kteří imigrovali do Marseille v 70. letech a dříve. Tento typ islámu je zde přítomen mnohem více než např. v Paříži, neboť Marseille byla první destinací přílivu muslimů již od dob první světové války. Rovněž komunita mladých muslimů zde není takřka viditelná.

Dalším typem je *islam portuaire*, v překladu „přístavní islám“. Jedná se o druh islámu, který je přítomen v samotném centru města, tedy kolem přístavu. Věřící nejsou většinou Marseillané, ale spíše cestovatelé, obchodníci a rodiny cirkulující městem. Jedná se spíše o mladší muslimy, ve věku mezi 18 a 40 lety.

Islam villageois et paroissial, tedy v překladu „vesnický či farní“, je typ vázaný na konkrétní společenství a komunitu v určité městské oblasti či čtvrti. Je to obdoba

¹¹⁴ GEISSER, Vincent. Immigration et mobilisations musulmanes à Marseille. Cahiers de la Méditerranée [online]. 2009, roč. 2009, č. 78 [cit. 2014-03-08]. Dostupné z: <http://cdlm.revues.org/4524>

¹¹⁵ Slovem *bled* rozumíme rodnou zemi v Severní Africe.

katolické farnosti, i přesto, že nevykazuje prvky oficiální ani institucionální, jako by tomu bylo u farnosti.

Islam communautarisé, nebo také společenský či komunitarizovaný, se projevuje v silné společenské vazbě, avšak s nepřiliš velkou spirituální akcentací. Je znát spíše v politické a institucionální sféře. Slovo „muslim“ je zde synonymem pro Alžířana, Maghrebince či Araba. Islám se tak často stává indikátorem určité sociální skupiny, tvořené imigranty původem z Maghrebu, subsaharské Afriky či Komorských ostrovů. Protože v Marseille je velmi silná a majoritní katolická tradice, ostatní skupiny, tedy i islám, jsou prezentovány jako minoritní.¹¹⁶

4.3.2. Mešity a modlitební prostory

Bráno již z historického hlediska, nejvíce přítomným a zároveň nejsilnějším islámem je v Marseille právě ten alžírský, nazýván také jako *islam consulaire algérien*, který začal nabírat svoji podobu mezi 60. a 80. lety, kdy přicházelo do Marseille nejvíce Alžířanů. V roce 1983 vznikla první mešita *El Nasr (La Capelette)* s kapacitou až 500 věřících. Zakladatel mešity byl imám Bachir Dahmani. Ten se podílel také na vzniku organizace *Fédération régionale des musulmans du sud de la France* (v překladu Regionální federace muslimů v jižní Francii), která seskupila a vytvořila kontakt asi se 147 islámskými asociacemi. Bachir Dahmani, stoupenec reformního islámu, se stal klíčovou postavou, participující na zastoupení muslimské části populace v politice. Zpočátku probíhaly náboženské obřady v jednotném stylu, vzdělání poskytoval *Consulat général d'Algérie de Marseille*, alžírský islám byl tedy víceméně uniformní. V poslední desítky let se však stále více rozděluje, neboť mladá generace Alžířanů nezachovává tak silnou věrnost rodné zemi, a proto vytváří novou podobu islámu, *islam marseillais*.¹¹⁷

Druhým nejsilnějším pólem islámu v Marseille je *Er Rahmaniyya*, bratrstvo kabylského původu. Od roku 1974 je centrem jeho působení mešita *At Taqwa*, řízena Hadjem Mohandem Alim, druhou nejdůležitější postavou po Dahmanim. Mešita je financována z nadace. Bratrstvo odmítá jakoukoliv účast na federaci nebo muslimské národní organizaci. Mešita má díky své pozici komercializující nádech, neboť se nachází při vstupu do Marseille hned vedle obchodní ulice, a tak se snaží přitáhnout co nejvíce

¹¹⁶ GEISSER, Vincent. Immigration et mobilisations musulmanes à Marseille. Cahiers de la Méditerranée [online]. 2009, roč. 2009, č. 78 [cit. 2014-03-08]. Dostupné z: <http://cdlm.revues.org/4524>

¹¹⁷GEISSER, tamtéž.

věřících. Kapacita mešity je až 600 lidí, plní tedy důležitou roli zejména při svátcích a pátečních obřadech. Svou dekorací a zařízením byla dlouho považována za hlavní mešitu Marseille.

Třetí důležitý směr marseilleského islámu je pak vytvořen tzv. nezávislými muslimy, kteří přišli do Marseille později a snaží se emancipovat z tradic, které jsou zachovávány zeměmi původu. Jejich hlavním centrem je mešita *Islah*,¹¹⁸ nazývána také jako *Mosqué du Marché aux puces* (Mešita na bleším trhu), umístěna v 15. okrsku. Vznikla v roce 1988 na místě bývalé továrny, proto si zachovala vzhled skladiště. Mešita stojí na bleším trhu a je zcela nerozeznatelná od stánků s ovocem a zeleninou. Pouze velký nápis Velká jihofrancouzská mešita prozrazuje, že se jedná o rituální místo. Kapacita mešity šplhá až k číslu 1500. Zde je možné vidět typický projev typu *islam paroissial*, neboť velikost mešity umožňuje pořádat více pravidelných setkání.¹¹⁹

Čtvrtý pól islámu, *islam comorien*, je méně viditelný. Jedná se o muslimy původem z Komorských ostrovů, kteří mají francouzské občanství. I když jsou vysoce početní, navenek je tento islám více diskretní. Vytvářejí kulturní model, jenž se stává vzorem i pro maghrebské a africké komunity, zejména díky obřadům, které probíhají nejen na vysoké úrovni, ale zároveň zahrnují také koranické školy, zaměřené na děti do 10 let. Děti z Komorských ostrovů také prokazují mnohem lepší výsledky v koranickém vzdělání a v arabštině, než děti z maghrebských rodin, které nemají takovou možnost navštěvovat školy (snad kromě mešity *Islah* a *At Taqwa*, které tuto možnost nabízejí). Navíc imámové původem z Komorských ostrovů, kteří studovali většinou na arabsko-muslimských univerzitách, prokazují rovněž vynikající znalost arabštiny, na rozdíl od maghrebských imámů, kteří často arabštinu při obřadech míchají s dialekty. Modlitební místnosti jsou většinou menší, umístěny ve 2. okrsku (tedy ve čtvrti Le Panier) anebo ve 3. okrsku. Významná mešita, *Al Chafii*, funguje již od roku 1985 ve 3. okrsku.¹²⁰

Směr subsaharsko-africký, se začal v Marseille vyvíjet v 60. letech. Byli to zejména Senegalci, kteří se zabývali zejména obchodem v centru města a nechali rozvinout komunitu *mouridského bratrstva*, která se rozšířila po roce 2000. Tato

¹¹⁸ Význam slova *islah* v arabštině je reforma.

¹¹⁹ GEISSER, Vincent. Immigration et mobilisations musulmanes à Marseille. Cahiers de la Méditerranée [online]. 2009, roč. 2009, č. 78 [cit. 2014-03-08]. Dostupné z: <http://cdlm.revues.org/4524>

¹²⁰ GEISSER, tamtéž.

komunita se dodnes schází pravidelně ve čtvrti Belsunce. Obřadů se účastní také ostatní muslimové původem ze subsaharské Afriky (například Malijsi či Mauritánci).¹²¹

Celkem v Marseille existuje 47 modlitebních místností. Jejich situování je víceméně pragmatické a vychází z potřeby blízkosti a dostupnosti. Nachází se tedy povětšinou v *quartiers populaires*. Nejčastěji jsou součástí nákupních středisek nebo v přízemí panelových domů. Podle lokality se liší i složení návštěvníků. Zatímco v centru (čtvrti Belsunce či Noailles) proudí nejvíce obchodníků, v severních částech města zůstává skupina věřících víceméně stejná. V rezidenčních, tedy bohatších částech města, se mešity ani modlitební místnosti téměř nevyskytují (snad kromě 9. okrsku). Co se týká financování, ze 47 modliteben je pouze 9 ve vlastnictví, 5 umístěných ve foyer a 25 najímaných. Nájemné většinou nebývá vysoké, spíše se jedná o symbolickou částku.¹²²

4.3.3. Marseillští imámové

V níže uvedené tabulce je uvedena národnost jednotlivých imámů, kteří mají na starosti modlitební místnosti a mešity. Údaje jsou pouze přibližné, pochází z roku 2008, mohou se tedy v dnešní době lišit.¹²³

Původ imámů	
Alžírský	25
Marocký	7
Komorské o.	16-25
Egyptský	2
Záp. Afrika	3
Tuniský	3
Neupřesněno	3
Celkem	47

Imámové pocházejí většinou z řad studentů, kteří přišli do Francie v 80. a 90. letech, tedy v době, kdy byl zaznamenán také velký příliv studentů na universitu Aix-Marseille. Muslimské vzdělání většinou nabyli na velkých arabských univerzitách.

¹²¹ GEISSER, Vincent. Immigration et mobilisations musulmanes à Marseille. Cahiers de la Méditerranée [online]. 2009, roč. 2009, č. 78 [cit. 2014-03-08]. Dostupné z: <http://cdlm.revues.org/4524>

¹²² CESARI, Jocelyne. 2005. „Mosques in French Cities: Toward the End of a Conflict?“ Journal of Ethnic and Migration Studies 31 (6): 1025-1043. Dostupné z:

<http://dx.doi.org/10.1080/13691830500282634>

¹²³ CESARI, tamtéž.

Někteří imámové pocházejí také ze starší generace imigrantů *travailleurs étrangers* (například imám Dahmani), ale jejich zastoupení není tak vysoké. V poslední době také začíná přibývat nová generace imámů původu již francouzsko-maghrebského (či francouzsko-komorského). Tato generace je dokonale adaptovaná do marseillského prostředí, není tedy příliš vázána na tradici získanou z islámských zemí.¹²⁴

4.3.4. Obřady

Podoba obřadu je většinou striktně dodržována v souladu s kulturou země původu. To vysvětluje také používání arabštiny. Imámové jsou většinou bilingvní, ale domnívají se, že používání francouzštiny neodpovídá islámské kultuře. Dalším důvodem používání arabštiny je také potřeba věřících, kteří slovo v arabštině vyžadují. Jistá část z nich by také francouzštině nerozuměla. Jak již bylo uvedeno výše, v Marseille není ještě dostatečně ukotvena generace mladých muslimů, kteří by obřady ve francouzštině uvítali. Imámové původem z Komorských ostrovů jsou francouzštině daleko více nakloněni a při obřadu často promíchávají více jazyků dohromady.

Muslimské obřady v Marseille budí dojem výhradně mužské záležitosti. Při kultech je skutečně přítomno mnohem méně žen, než tomu bývá v jiných francouzských metropolích. Důvod tohoto malého zastoupení žen je islámská tradice ze zemí původu, podle které nejsou ženy povinny chodit pravidelně do mešity, dokonce ani v pátek. Pokud se ženy obřadů účastní, bývá pro ně v mešitách vyhrazeno speciální místo, které je odděleno závěsem. V Marseille jsou modlitební místnosti menších velikostí (někdy pouze 100 – 200 m²), kde není možné pro ženy místo vyhradit. V případě větších mešit s kapacitou okolo 500 věřících, kde to možné je, lze spatřit daleko více žen. S přicházející generací mladých muslimů však roste počet dívek, které chtějí pravidelně chodit do mešity, a tak se zastoupení žen v mešitách zvětšuje. V Marseille je však tento proces o něco pomalejší, a to právě z důvodu nízkého počtu mladých muslimů.¹²⁵

4.3.5. Příklad velké mešity

Protože v Marseille je hned druhá největší muslimská komunita, po vzoru Paříže se i zde zrodil nápad na výstavbu velké, tzv. katedrální mešity. V roce 1980 vznikla

¹²⁴ GEISSER, Vincent. Immigration et mobilisations musulmanes à Marseille. Cahiers de la Méditerranée [online]. 2009, roč. 2009, č. 78 [cit. 2014-03-08]. Dostupné z: <http://cdlm.revues.org/4524>

¹²⁵ CESARI, Jocelyne. Etre musulman en France: associations, militants et mosquées [online]. 1994 [cit. 2014-03-09].

myšlenka, že v každém větším městě by měla stát jedna velká mešita. V 90. letech téma mešity začalo být stále více aktuální, neboť muslimů v Marseille přibývalo. I když zde zhruba od 80. let začínaly vznikat mešity, jejich počet nebyl dostačující. Modlitební místnosti byly malé a nehostinné. V případě svátků a pátečních obřadů tedy nebylo výjimkou, že se modlitby přesunuly i do ulic. Nehostinnost modliteben se stala symbolem vyloučení a marginalizace islámu v Marseille. Vznikl tak stereotyp, že islám v Marseille se odehrává ve sklepeních a kobkách.¹²⁶

Jeden z prvních, kdo myšlenku výstavby mešity vyslovil, byl imám Bachir Dahmani. V roce 1999 někteří alžírští a maroťtí muslimové podepsali petici na zřízení reálné mešity. O dva roky později začaly diskuze mezi městskou samosprávou a představiteli islámu o centrální mešitě, která by byla spravována muslimskou radou. V prvních fázích jednání vznikl společný bod, a to propojení náboženského centra s centrem kulturním. To by umožňovalo jistý kulturní dialog. Mešita měla být postavena v severní části města. Ze strany starosty Goudina se dostalo pozitivního ohlasu a podpory. Navíc také poskytl terén pro výstavbu, a to konkrétně ve čtvrti St. Louis v 15. okrsku. Vznikla také organizace s názvem *La mosquée de Marseille*, která měla za úkol řídit financování mešity a její reálnou konstrukci. Do roku 2006 trvalo smlouvání s městskou radou, která povolila výstavbu a darovala k tomu 2 500 m² pozemků. Organizace výstavby byla tedy již připravena. Byl položen dokonce základní kámen a plán konečné podoby mešity byl stanoven na rok 2012 (*viz příloha, obrázek 8*). Nicméně po položení základního kamene se projekt najednou zastavil a k realizaci nedošlo. Jednou z hlavních příčin byl vnitřní rozpor ve skupině muslimských představitelů, kteří se podíleli na organizaci projektu. Již v roce 2001 se rozvinuly dvě frakce, z nichž se obě chtěly stát hlavou projektu a zároveň měly odlišnou představu o funkci mešity.¹²⁷

První frakcí byla komise, která byla úzce spjata s mešitou v Paříži, tedy s organizací *La Grande Mosquée de Paris* (GMP). V čele této frakce stál Soheib Bencheikh, který prosazoval transparentnost, formu liberálního islámu a propojení s místním kulturním institutem (po vzoru *Institut du Monde Arabe*¹²⁸ v Paříži). Druhou

¹²⁶ MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

¹²⁷ MAUSSEN, tamtéž.

¹²⁸ *Institut du Monde Arabe* je pařížská kulturní instituce se zaměřením na arabskou kulturu.

frakcí byla místní asociace imámů s názvem *Conseil des Imams de Marseille* (CIME). Tato frakce měla reprezentovat spíše mladou generaci muslimů. Prosazovala, aby velká mešita poskytla příležitost sjednocení všech muslimů v Marseille. Mělo to být výlučně náboženské místo, nikoli v rámci spojení s kulturním centrem. CIME se ostře ohrazovala proti koncepci mešity, která by podobně jako ta pařížská byla spíše kulturní atrakcí a přístupná i nevěřícím. Protože výstavba pařížské mešity byla podporována státem, poskytovalo to jakousi kontrolu a dohled nad „muslimským světem“. Pokud se hlavou projektu měla stát osoba úzce spojená s GMP, znamenalo to pro marseillskou mešitu stejný osud: tedy jakýsi kompromis kulturního centra spojený s modlitebnou pod neustálým drobnohledem, a nikoli místo spojené s uctíváním. Část muslimů takovou koncepci odmítla a zaujala k projektu pasivní přístup. Po událostech z 11. září 2001 se rozšířily diskuze o islámském radikalismu. Kontrast mezi frakcemi GMP a CIME tak byl označován jako „liberálové a extremisté“.¹²⁹

V roce 2003 se situace zkomplikovala, když městská rada podepsala smlouvu s Bencheikhem, ale CIME zvítězilo v regionálních volbách do muslimské rady. Z důvodu sporů byl projekt odložen. Řada modliteben v Marseille byla zvětšena a přibýly nové místnosti, aby došlo k částečnému řešení problému s nedostatkem prostoru pro kult.¹³⁰ V současné době byla diskuze o projektu znovu otevřena a objevila se informace, že ve výstavbě by se mělo pokračovat v červenci 2014.

Nikoliv nepodstatným problémem je také financování výstavby mešity, neboť další příčinou zastavení projektu byl nedostatek finančních prostředků. Na financování se podílelo také Alžírsko a Maroko. Podle dohody však žádná organizace, skupina či strana nemohla překročit čtvrtinu celkového rozpočtu, který činil přibližně 22 milionů euro. Řediteli projektu, imámovi Ghoulvi, byla vyčtena netransparentnost. V názorech některých politiků se objevuje také nesouhlas s podporou financování od států, které nejsou demokratické.¹³¹ Podle průzkumu navíc v současné době roste v Marseille vliv

¹²⁹ MAUSSEN, Marcel. Mosques and Muslims in Marseille. Leiden Repository [online]. 2005, č. 16 [cit. 2014-03-10]. Dostupné z: openaccess.leidenuniv.nl

¹³⁰ MAUSSEN, tamtéž.

¹³¹ FIORITO, Jean-Jacques. Marseille : mais où est passée la grande mosquée ?. In: La Provence [online]. 2014 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.laprovence.com/article/actualites/2777822/marseille-mais-ou-est-passee-la-grande-mosquee.html>

extrémní pravicové strany *Front National*, která se staví silně proti muslimům. Možnost realizace projektu velké mešity je tedy zatím nepředvídatelná.¹³²

Spor okolo velké mešity v Marseille odráží celkový nesoulad koncepce islámu ve Francii. Velké, „katedrální“ mešity jsou mnohdy viděny jako nekompatibilní s praktikováním islámu, neboť hrozí, že se stanou komerční atrakcí. Reprezentant jedné muslimské organizace v Lyonu se nechal slyšet, že i přesto, že velké mešity by mohly navodit dojem, že muslimové jsou ve Francii akceptováni, nemají pro ně smysl. Část věřících muslimů by tedy radši uvítala větší počet menších, privátních modliteben. V roce 2005 přišel prezident Sarkozy s myšlenkou založit speciální fond pro výstavbu modlitebních místností. Domníval se tak, že veřejně zvolení zástupci, kteří by měli na starosti tento fond, by předešli radikalismu v muslimských komisích. Tato myšlenka byla však tvrdě odmítnuta, protože chod islámu by tak byl podroben mnohem větší kontrole ze strany státu.¹³³

4.4. Problémy spojené s integrací

V této kapitole popíši problémy, se kterými se muslimové v Marseille potýkají. Protože celkový problém integrace je dosti komplexní, zaměřím se pouze na vybrané aspekty. Často jsou mnohé problémy spojeny s předsudky a názory, které také ovlivňují chod napjatých situací. Tyto předsudky jsou vytvářeny v celkovém obrazu veřejnosti. Proto tedy nastíním, které faktory měly možný vliv na utváření obrazu muslimů.

4.4.1. Média a pohled zvenčí

V Marseille se média podílejí na utváření názorů široké veřejnosti významnou měrou, a tím také přispívají k vytváření určitých stereotypů, které hrají při konfrontaci s islámem velkou roli. O muslimech se začalo více diskutovat v 80. a 90. letech. Zejména po Íránské islámské revoluci (1978) vzrostla obava z fundamentalismu a islámského radikalismu a Západní Evropa se ocitla v ohrožení. A tak se tedy přirozeně muslimové stali velkým tématem a začali být vnímáni jako ohrožující a nebezpeční pro společnost.

V historii vývoje pohledu veřejnosti došlo k mnohým změnám. V době kolonialismu získali obyvatelé okupovaných zemí nálepku „domorodci“. Poté se o nich

¹³³ MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>

hovořilo jako o „imigrantech“. V 70. letech se začaly v Marseille šířit rasistické názory. Tyto názory byly zapříčiněny vlivem *Front National*, která se dostala do popředí. Maghrebská část populace byla viděna jako zdroj veškeré kriminality. Byl to zejména deník *Le Méridional*, který šířil zprávy o tom, že Alžířané berou lidem práci. Imigranti byli prezentováni jako Alžířané, Maročané či Komořané. K takovému vnímání přispěl navíc fakt, že velká část populace si stále myslela, že tito přistěhovalci jsou v Marseille pouze přechodně. Důležitým faktorem, který přispěl k tomuto víceméně negativnímu pohledu, byl příchod *Pieds-Noirs*, tedy francouzských kolonistů, kteří byli vyhoštěni ze zemí bývalých kolonií poté, co tyto země získaly nezávislost. Vznikl tzv. post-koloniální rasismus, který znamenal jakési pokračování stereotypního pohledu na imigranty jako na „podřadné domorodce“. Až do 80. let tedy muslimové vystupovali spíše jako „etnická skupina“. A právě v 80. letech, kdy začaly vznikat obavy z rozrůstajícího se islámu, se najednou z „imigrantů“ stali „muslimové“. Strach „z cizího“ byl tedy ještě prohlouben a při prezentaci na veřejnosti bylo tedy do problémů spojených s etnicitou zakomponováno také náboženství.¹³⁴

Výzkum Open Society ukázal, že asi 66% z vybraného vzorku muslimské populace pocítilo někdy náboženskou diskriminaci. Ještě více se však jednalo o diskriminaci etnickou, kterou pocítili zejména subsaharští Afričané. Z výsledků tedy vyplývalo, že v případě Maghrebinců je zdrojem nerovného pohledu spíše náboženství, naopak v případě subsaharských Afričanů či Komořanů je to více barva kůže.¹³⁵

4.4.2. Bezpečnost v Marseille

Marseille je často popisováno jako nebezpečné město plné kriminality, gangů a drog. Nebezpečí je spojováno zejména s migrací, která je v Marseille velmi přítomná. Jedná se zejména o imigrantské čtvrti, kde se kriminalita projevuje nejvíce. Po první světové válce byli jako největší zdroj kriminality spatřováni Italové. Po dalších přílivech imigrantů z bývalých koloniálních zemí se zdrojem stali Arabové a v dnešní době se jedná o muslimy. Faktem je, že k této kriminalitě připívá rozdělení města na severní a jižní část.

¹³⁴ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. *Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project*. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 253-265.

¹³⁵ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. *Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project*. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 89.

V severní části je nakumulováno více chudších čtvrtí, a tak budí město dojem mnohem větších nepokojů. Od jiných evropských metropolí se však příliš neliší.¹³⁶

Ve Francii, na rozdíl od jiných západních zemí, je hlavním orgánem zajišťujícím bezpečnost státní policie. Má daleko větší váhu než policie městská. Marseille je nakloněna k zavádění experimentů, co se týká udržování bezpečnosti. Základem je úzký vztah policie s občany. Od roku 2008 zde funguje experimentální projekt, tzv. *police de proximité*. Úkolem tohoto projektu je co možná nejvíce navazovat kontakt s delikventy namísto jejich izolace. Vznikly speciální jednotky, které napomáhají veřejné bezpečnosti, i když nespádají přímo pod policii, tzv. *agents de sécurité*. Do těchto jednotek jsou nasazováni hlavně Maghrebinci a Afričané, i když jakýkoliv záměr tohoto výběru nebyl nahlas vysloven. Důsledkem je vznik jakési hierarchie mezi policií.

V roce 2008 vznikla také řada bezpečnostních organizací. Jednou z nich je *Renseignements Généraux*, která měla za úkol bojovat také proti terorismu a radikálním islamistickým hnutím. Zejména v případě, kdy byly zaznamenány ve světě nějaké teroristické útoky, zaměřila RG pozornost na aktivní muslimy, kteří byli mnohdy podrobováni výslechu. V případě možného odmítnutí spolupráce následovaly jisté represe. Nutno dodat, že členy RG se mnohdy stali rovněž Maghrebinci či Afričané, neboť měli možnost většího kontaktu s muslimy. Marseille také spolupracuje s bezpečnostními orgány v Alžírsku, Maroku či Tunisku. V roce 2009 se počet takovýchto agentů vyšplhal až na 260. Celkový rozpočet na financování byl asi 9 milionů eur. Role městské policie je v tomto případě dosti omezena. Tento projekt se setkal s velkou řadou kritiky, zejména ze strany levice.¹³⁷

Dalším inovativním projektem byl video dozor. V roce 2003 byly do čtvrtí v 1. okrsku (např. Belsunce či Noailles) umístěny první videokamery. Tento postup byl však kritizován, protože bylo nebezpečí automaticky spojováno s těmito částmi města, z čehož vyplývaly také etnické předsudky. Navíc došlo k paradoxu, protože dozor byl především nad maghrebskými obchodníky, a nikoliv nad delikventy. Později však došlo k přetvoření tohoto projektu, zvýšení počtu kamer (zejména v 15. okrsku). V roce 2008 tak díky

¹³⁶ TÉMIME, Émile. Marseille, ville de migration. Vingtième Siècle. Revue d'histoire [online]. 1985, č. 7 [cit. 2014-03-10]. Dostupné z: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/xxs_0294-1759_1985_num_7_1_1180

¹³⁷ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 199-220.

kamerám došlo k odhalení asi 1200 incidentů. Nicméně tyto kamery jsou stále kritizovány jako stigmatizující určitou část populace.

Při zjišťování názoru muslimů na bezpečnost 49% uvedlo, že v určitých částech města pocítují strach. Byla shledána větší nedůvěra v policii.¹³⁸ Podle Émila Témima tak stále přetrvává pocit „dominance v koloniích“ a xenofobie či islamofobie se stala přítomnou i v policii. V některých případech v roli policisty stanuli právě *Pieds-Noirs*. Podle výzkumu Open Society by si většina muslimů přála, aby policisté prokazovali větší znalost města a byli více etnicky rozdrobeni. Naopak někteří muslimové uvedli, že pokud by se policistou stal někdo z jejich rodiny, dívali by se na to jako na zradu.¹³⁹

4.4.3. Zdravotní péče

V Marseille funguje zdravotnický systém poměrně na dobré úrovni. Rozvinul se dvojitý systém péče, a to privátní a veřejný. Privátní péče je velmi drahá, a tak je velká část chudšího obyvatelstva odkázána na péči veřejnou, financovanou z příspěvků od státu. Tak vznikly dva typy nemocnic, z nichž ty financované státem se nachází spíše v severní části města. Existuje zde tedy dvojitá sedimentace – sociální a etnická. Více funguje spíše ta sociální. Podle výzkumu Open Society bylo 66% muslimů z tázaných se zdravotní péčí spokojeno, z obyvatel jiného vyznání jich bylo spokojeno asi 77%.

Podle zákona o *laïcité* má v nemocnicích i jiných veřejných zařízeních existovat právo na duchovní služby. To by se mělo týkat nejen mší, ale i muslimských obřadů. Katolické mše mají již v nemocnicích svoje ukotvené místo, nikoliv tak muslimské obřady. V roce 1999 byl v jedné marseilleské nemocnici poprvé uspořádán muslimský obřad. První zde působící imám Ben Omar Taif hodnotí první obřady jako extraordinární, poté se staly velice oblíbené. U řady pacientů byl však imám vnímán jako náboženský aktivista a obřady zde budily rozruch. Druhý přístup, projevující se více u zdravotníků a ošetřujících, byl spíše indiferentní. Třetí přístup byl altruistický, tedy silně podporující muslimské praktiky v nemocnicích za účelem prohloubení integrity. Velká část ale zůstala k duchovním praktikám skeptická.

Problém, se kterým se často zdravotníci setkávají, je nemocniční strava. Protože jsou někdy nuceni provést rychlá rozhodnutí, nebývá výjimkou, že už jen po spatření

¹³⁸ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 199-220.

¹³⁹ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, tamtéž.

jména alžírského (popř. marockého či afrického) původu, připiší do kolonky pacienta „strava halal“. Ne všichni pacienti „muslimského“ původu však ve skutečnosti sami od sebe uvedou, že si stravu halal přejí. Mnohdy jako stravu halal prezentují pouze jako vynechání vepřového masa.¹⁴⁰ Byly projeveny i snahy ze strany imáma o dovoz speciální stravy halal, jak je tomu podobně u židovské stravy, nicméně tento návrh byl odmítnut.

141

¹⁴⁰ Ve skutečnosti je však strava halal spojena s dalšími nařízeními týkajícími se přípravy jídla.

¹⁴¹ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010. s. 174-198.

Závěr

Práce byla zaměřena na integraci muslimů ve Francii s cílem postihnout problematiku v širším kontextu principu *laïcité* a poukázat také na marseillskou komunitu. V první části jsem popsala pojem sekularita a *laïcité*. Při rozebírání pojmů jsem se setkala s mnohými zajímavostmi. Například se ukázalo, že není snadné definovat termín *laïcité* s maximální přesností, neboť i mezi odborníky se teorie velmi různí. Někdy je *laïcité* chápána jako princip, který je úzce spjat s francouzským státem, tedy jako „francouzská odnož sekularity“, která se projevuje specifickým způsobem. V jiném případě je *laïcité* brána jako evropský princip, který má mnoho podob s ohledem na jednotlivé země. Dokonce se vyskytl i názor, že je *laïcité* princip čistě univerzální. K tomuto problému není možné zaujmout jasné stanovisko. Nicméně při studiu historie *laïcité* na francouzském poli se projevila jistá specifická přístup francouzského státu k sekularitě. Domnívám se, že tato specifická má kořeny v historii Francie. Již během Velké francouzské revoluce byly vytvořeny hodnoty občanského státu. Byla to právě rovnost všech občanů před zákonem, jež utvořila podobu občanství na jedné straně respektující individuality, avšak na druhé straně také homogenizující. Na prvním místě byl každý člen státu občanem, teprve na druhém místě příslušníkem náboženství, což v důsledku znamenalo, že nebyla respektována výrazná odlišnost. Dle mého mínění se ve Francii tento prvek uchoval až dodnes a je také jedním z mnoha faktorů, které přispěly nejen k „šátkovému zákonu“ v roce 2004, ale také k mnohým dalším problémům integrace muslimů.

Jedním z výrazných prvků, který *laïcité* ve francouzském pojetí obsahuje, je svobodné vyznání a svobodná praktika náboženských obřadů. Tento bod má zajišťovat jakousi ochranu občanů. Při studiu se však projevilo, že v tomto bodě se *laïcité* jeví jako nefunkční. Řada respondentů muslimské části ve výzkumu Open Society poukazovala na to, že se cítí kvůli svému vyznání spíše stigmatizována. Protože Francie byla již od dob středověku velmi katolická, mnoho z křesťanských zvyklostí bylo ve společnosti zachováno až dodnes. Tento fakt vidí mnohdy muslimové rovněž jako nerespektující princip *laïcité*, neboť je jim na veřejnosti podsouváno mnoho z křesťanských zásad, zatímco muslimské rituály jsou ve společnosti, zejména také na veřejnosti, odmítány.

Mnoho problémů integrace muslimů není přímo spojeno s vyznáním, nýbrž s jejich etnickou příslušností. Zde narážíme na problém obecné definice pojmu „muslim“.

Ve společnosti je používání tohoto pojmu spojeno s příslušníkem národnosti, kde je islám rozšířen. Ve Francii se nejvíce jedná o přítomnost obyvatel pocházejících ze zemí bývalých francouzských kolonií. Problém jejich integrace je třeba hledat již v historii jejich příchodu na území Francie. Tato historie byla v mé práci charakterizována ve třech etapách: kolonialismus, příchod a získání občanství. Od toho se odvíjí také pohled zvenčí na nově příchozí. V době kolonialismu se o nich mluvilo jako o domorodcích. V rámci rozvoje vědy byly vyvinuty teorie o nadřazenosti lidských ras, které přispěly k tomu, že na „domorodce“ bylo pohlíženo s despektem, což dokazoval příklad koloniálních expozic. Status „domorodce“ svým způsobem přetrvával ve Francii i nadále a byly tak ve společnosti uchovány jisté předsudky, které setrvaly i v době, kdy do země přicházeli za prací občané již nezávislých zemí. To dokazuje také postoj občanů, kteří se až do 70. let domnívali, že imigranti se po odpracované době navrátí zpět do své země. Při studiu muslimské komunity v Marseille byl rovněž tento postoj znát. I přes domněnku „otevřenosti a tolerance“ města vůči rozmanitým kulturám se ukázalo, že i zde jsou přítomny rasové předsudky či jistá xenofobie (jak v policii, tak ve zdravotní péči či participaci v politice).

Při zkoumání otázky funkčnosti integrace muslimů v Marseille vyplynulo, že jsou vyvíjeny jisté snahy. Tyto snahy vycházely mnohdy ze změny postoje k muslimům, zejména v 90. letech, kdy si společnost uvědomila, že imigranti, kteří přicházeli pracovat, zde již zůstanou. Konkrétně v případě Marseille se jednalo o postavu starosty, který prohloubil záměr integrace muslimů např. organizací *Marseille Espérance* a podpořil výstavbu velké mešity. Nutno říci, že podpora starosty měla svůj účel spíše v celkovém pozdvižení úrovně města, k čemuž měla integrace napomoci. Považuji však za důležité upozornit na fakt, že pokud je v dnešní době integrace jak v Marseille, tak ve Francii, podporována, děje se tak mnohdy za účelem větší kontroly islámu ze strany státu. Snaha kontroly není zapříčiněna pouze obavou z radikalismu na základě některých historických událostí (např. atentáty či Íránská revoluce). Je třeba se také podívat znovu do historie, kdy se Francie pokoušela o maximální možný dozor nad islámem v koloniích. Tato snaha o kontrolu je viditelná např. ve sporu o výstavbu velké marseillské mešity, kdy ze dvou frakcí byla na vedoucí pozici podpořena právě ta, která prosazovala koncepci mešity ve spojení s kulturním centrem, jinými slovy tedy koncepci mešity vytvořené „k obrazu státu“.

Z hlediska integračních snah lze na příkladu Marseille pozorovat pozvolný vývoj. I přesto, že prvky brzdící úspěšnost (jako např. předsudky zakládající se na rasismu či obava z islámského radikalismu) jsou zde stále přítomny, rozšiřuje se mezikulturní dialog, do něhož jsou zapojeni i muslimové. Tento dialog zároveň podněcuje větší participaci muslimů v politice. K tomu také přispívá fakt, že jak v Marseille, tak ve Francii vyrůstají nové generace mladých muslimů, které projevují větší angažovanost ve společnosti.

Téma integrace muslimů ve Francii téma je natolik rozsáhlé a složité, že nelze v této práci postihnout všechny jeho aspekty. Domnívám se, že problematiku integrace není možné vnímat pouze jednostranně, nýbrž z pohledu francouzského státu i z pohledu samotných muslimů. Mezikulturní dialog ve všech možných podobách by mohl být nápomocný. V budoucnu bych ráda ještě více prohloubila svoji znalost situace muslimů v Marseille prostřednictvím praktického výzkumu.

Seznam použitých zdrojů:

Literatura

ABZ slovník cizích slov. Sekularizace [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/hledat?typ_hledani=prefix&cizi_slovo=sekularizace

ANON., 1940: des coloniaux dans l'armée régulière et dans la Résistance. In: [online]. [cit. 2014-02-06]. Dostupné z: <http://www.histoire-immigration.fr/des-dossiers-thematiques-sur-l-histoire-de-l-immigration/1940-des-coloniaux-dans-l-armee-reguliere-et-dans-la-resistance>

BAUBÉROT, Jean. L'évolution de la laïcité en France: entre deux religions civiles. Diversité urbaine [online]. 2009, roč. 9, č. 1, s. 9-25 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: <http://id.erudit.org/iderudit/037756ar>

BAUBÉROT, Jean. La Laïcité, quel héritage?: de 1789 à nos jours [online]. 1. vyd. Genève, 1990 [cit. 2014-02-17]. Labor et Fides.

BAUBÉROT, Jean. Laïcité 1905-2005: entre passion et raison. Paris: Le Seuil, 2004.

BEAUDOIN, Anne-Laurence. Le quartier Belsunce dans la réhabilitation du centre-ville de Marseille [online]. 2003 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: <http://www.centrevillepourtous.asso.fr/IMG/pdf/EtudeBeaudoin.pdf>. Mémoire de DESS "Aménagement, Urbanisme et Développement Local". Université de Droit, d'Economie et des Sciences d'Aix-Marseille III. Vedoucí práce Jérôme DUBOIS.

Böckenförde, E.-W. Vznik státu jako proces sekularizace. Praha: Občanský Institut, 2005. In: MADLEŇÁKOVÁ, Lucia. Neutralita, sekularizmus a laický stát. Neutralita, sekularizmus a laický stát [online]. 2010, roč. 5, č. 2, s. 69-81 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.cceol.com/>

BROUARD, Sylvain a Vincent TIBERJ. Français comme les autres?: Enquête sur les citoyens d'origine maghrébine, africaine et turque. Paris: Presses de Sciences Po, 2005.

BUISSON, Ferdinand. Extrait de l'article Laïcité. In: Dictionnaire de pédagogie et d'instruction primaire. Hachette, 1888.

CESARI, Jocelyne. 2005. „Mosques in French Cities: Toward the End of a Conflict?“ Journal of Ethnic and Migration Studies 31 (6): 1025-1043. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830500282634>

COULON, Christian. Les musulmans et le pouvoir en Afrique noire: religion et contre-culture. 1. vyd. Paris: Karthala, 1983.

DARGENT, Claude. Les musulmans déclarés en France: affirmation religieuse, subordination sociale et progressisme politiques. Les Cahiers du Cevipof: Centre de recherches politiques de sciences Po [online]. 2003, č. 34, s. 3 [cit. 2014-03-19]. Dostupné z: http://www.cevipof.com/fichier/p_publication/436/publication_pdf_cahierducevipof34.pdf

DERDER, Peggy. L'immigration algérienne en France. Musée de l'histoire de l'immigration [online]. [cit. 2014-02-05]. Dostupné z: <http://www.histoire-immigration.fr/histoire-de-l-immigration/dossiers-thematiques/caracteristiques-migratoires-selon-les-pays-d-origine/l-immigration-algerienne-e->

EUROPE ET LAÏCITÉ. Laïcité: définition et historique. Mouvement Europe et Laïcité - CAEDEL [online]. 2007 [cit. 2014-03-16]. Dostupné z: <http://www.europe-et-laicite.org/spip.php?article69>

- FERJANI, Cherif. La laïcité, concept universel ? : autour des problématiques américaines et françaises. Comité International de Liaison des Athées et Libres Penseurs [online]. 2008 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.cilalp.org/spip.php?article137>
- FILIP, Jiří. Alžírsko: Obchodně ekonomické sborníky. 1. vyd. Praha: Pressfoto - vydavatelství ČTK, 1980.
- FIORITO, Jean-Jacques. Marseille : mais où est passée la grande mosquée ?. In: La Provence [online]. 2014 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.laprovence.com/article/actualites/2777822/marseille-mais-ou-est-passee-la-grande-mosquee.html>
- GALLUP, Inc. The Gallup Coexist Index 2009: A Global Study of Interfaith Relations [online]. 1. vyd. Gallup, 2009 [cit. 2014-03-20]. Dostupné z: http://www.adyanonline.net/pluginfile.php/2820/mod_resource/content/1/The%20Gallup%20Coexist%20Index%202009_1.pdf
- GANDOLFI, Stefania. L'enseignement islamique en Afrique noire. Cahiers d'études africaines [online]. 2003, roč. 1, 169-170, s. 261-278 [cit. 2014-02-04]. Dostupné z: <http://www.cairn.info/revue-cahiers-d-etudes-africaines-2003-1-page-261.htm>
- GEISSER, Vincent. Immigration et mobilisations musulmanes à Marseille. Cahiers de la Méditerranée [online]. 2009, roč. 2009, č. 78 [cit. 2014-03-08]. Dostupné z: <http://cdlm.revues.org/4524>
- Geografický portál. Alžírsko [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.zemepis.com/Alzirsko.php>
- Geografický portál. Maroko [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.zemepis.com/Maroko.php>
- Geografický portál. Tunisko [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.zemepis.com/Tunisko.php>
- GHOSH, Palash. France-Algeria: 50 Years After Independence, What Happened To The Harkis?. [online]. 2012 [cit. 2014-02-08]. Dostupné z: <http://www.ibtimes.com/france-algeria-50-years-after-independence-what-happened-harkis-214408>
- GUERBI, Malika. 1914-1918 : morts pour la France, « puissance musulmane ». Saphir News: Quotidien musulman d'actualité [online]. 2013 [cit. 2014-02-05]. Dostupné z: http://www.saphirnews.com/1914-1918-morts-pour-la-France-puissance-musulmane_a17889.html
- HADDEN, Gerry. 50 Years After the Algerian War, Harkis Still Wait for French Apology. [online]. 2012 [cit. 2014-02-08]. Dostupné z: <http://www.pri.org/stories/2012-07-19/50-years-after-algerian-war-harkis-still-wait-french-apology>
- Hadith Du Jour. [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://www.hadithdujour.com/hadiths/hadith-sur-L-interdiction-de-la-musique-dans-l-Islam-1-2_854.asp
- HRBEK, Ivan. Maroko. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1967.
- CHAPAN METZ, Helen. Algeria: A country study. Washington: GPO for the Library of Congress. 1994. Dostupné z: <http://countrystudies.us/algeria/23.htm>
- Institut national de la statistique et des études économiques. 13-Bouches-du-Rhône [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://insee.fr/fr/ppp/bases-de-donnees/recensement/populations-legales/departement.asp?dep=13&annee=2011#pop_arm

- JOHANSEN, Brigitte Schepelern. Post-secular sociology: Modes, possibilities and challenges. *Approaching Religion*. 2013, roč. 3, č. 1, s. 4-15. ISSN 1799-3121. In.: VIDO, Roman a Jan VÁNĚ. Od sekularizace k sekularitě. *Sociální studia* [online]. 2013, č. 3, s. 7-10 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://socstudia.fss.muni.cz/sites/default/files/Editorial%20-%20Roman%20Vido.pdf>
- KIRCHNER, Filip. Náboženství a sekularizace [online]. Brno, 2006 [cit. 2014-03-15]. 69 s.. Dostupné z: is.muni.cz/th/41563/fss_m/Diplomka.doc. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce doc. PhDr. Tomáš Katrňák, Ph.D.
- KROPÁČEK, Luboš. *Islám a Západ: Historická paměť a současná krize*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002.
- Larousse. Laïcité [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/la%C3%AFcit%C3%A9/45938>
- LORCERIE, F. Cités cosmopolites. Sur les identités sociales des lycéens marseillais, Rapport pour FASILD, IREMAM-CNRS, Aix-en-Provence. 2005. Etude réalisée avec V. Geisser et L. Panafit.
- MABUT, Pierre. La Charte de la laïcité française attaque les musulmans et les droits démocratiques. *World Socialist Web Site* [online]. 2013 [cit. 2014-03-08]. Dostupné z: <https://www.wsws.org/fr/articles/2013/sep2013/char-s25.shtml>
- MADLEŇÁKOVÁ, Lucia. Neutralita, sekularizmus a laický stát. Neutralita, sekularizmus a laický stát [online]. 2010, roč. 5, č. 2, s. 69-81 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.ceeol.com/>
- MAUSSEN, Marcel. Islamic Presence and Mosque Establishment in France: Colonialism, Arrangements for Guestworkers and Citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies* [online]. 2007, č. 6, s. 981-1002 [cit. 2014-01-31]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830701432889>
- MAUSSEN, Marcel. Mosques and Muslims in Marseille. *Leiden Repository* [online]. 2005, č. 16 [cit. 2014-03-10]. Dostupné z: openaccess.leidenuniv.nl
- MORTON, Patricia. National and Colonial: The Musée des colonies at the Colonial Exposition, Paris, 1931. *The Art Bulletin* [online]. 1998, roč. 80, č. 2, s. 1-20 [cit. 2014-02-04]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/3051237?uid=3737856&uid=2134&uid=378354281&uid=2&uid=70&uid=3&uid=378354271&uid=60&sid=21103344508121>
- Mosquée de Marseille. La Mosquée de Marseille: Une histoire mouvementée [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://lamosqueedemarseille.com/?page_id=25
- OPEN SOCIETY FOUNDATIONS. *Les Marseillais musulmans: At Home In Europe Project*. 1. vyd. New York: Open Society Foundations, 2010.
- POLÁK. Islám a sekulární stát: muslimové mohou být spojencem. *Občanské sdružení ateistů České republiky* [online]. [cit. 2014-03-15]. Dostupné z: <http://www.osacr.cz/2013/04/17/islam-a-sekularni-stat-muslimove-mohou-byt-spojencem/>
- SEGUR, Philippe. Aux sources de la conception occidentale de la laïcité. *Justice et Religion* [online]. 2002 [cit. 2014-03-16]. Dostupné z: http://www.philippe-segur.com/philippe-segur/En_ligne/Entrees/2008/1/12_Aux_sources_de_la_conception_occidentale_de_la_laicite.html
- Site officiel de la Ville de Marseille. 2600 ans d'histoire [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.marseille.fr/sitevdm/decouvrir-marseille/histoire-de-marseille>

SRAIEB, Noureddine: L'idéologie de l'école en Tunisie coloniale (1881-1945). In : Revue du monde musulman et de la Méditerranée, č. 68-69, 1993. Etats modernes, nationalismes et islamismes, s. 246.

TARRIUS, Alain. Naissance d'une colonie: un comptoir commercial à Marseille. Revue européenne de migrations internationales: Marseille et ses étrangers [online]. 1995, č. 11, s. 21-52 [cit. 2014-03-05]. Dostupné z:

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/remi_0765-0752_1995_num_11_1_1442

TÉMIME, Émile. Marseille, ville de migration. Vingtième Siècle. Revue d'histoire [online]. 1985, č. 7 [cit. 2014-03-10]. Dostupné z:

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/xxs_0294-1759_1985_num_7_1_1180

TÉMINE, Émile. La culture maghrébine en France, à Marseille: entre le visible et l'invisible, entre l'acceptation et le refoulement. Museum International [online]. 2008, roč. 59, č. 1 – 2, s. 18-23 [cit. 2014-03-05]. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1755-5825.2007.0103x.x/pdf>

VAMPOUILLE, Thomas. France: comment est évalué le nombre de musulmans. Le Figaro [online]. 2011 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2011/04/05/01016-20110405ARTFIG00599-france-comment-est-evalue-le-nombre-de-musulmans.php>

VIDO, Roman a Jan VÁNĚ. Od sekularizace k sekularitě. Sociální studia [online]. 2013, č. 3, s. 7-10 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://socstudia.fss.muni.cz/sites/default/files/Editorial%20-%20Roman%20Vido.pdf>

WILLAIME, Jean Paul. European Integration, Laïcité and Religion. Religion, State & Society [online]. 2009, č. 37, s. 23-35 [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/09637490802693262>

Videa

Islam : Les musulmans de France. France 24. [televizní reportáž]. Zveřejněno 18. 04. 2011. Dostupné z <https://www.youtube.com/watch?v=XnkjPsA2Sbo>

La Colonisation, La France est elle coupable, doit elle s'excuser? [televizní diskuze]. Zveřejněno 4. 03. 2013. Dostupné z

https://www.youtube.com/watch?feature=player_detailpage&v=kGwGDJwpViI

Musulmans de France 2eme partie 1945 à 1981.avi. [dokumentární seriál]. Produkce Compagnie des Phares et Balises. Zveřejněno 27. 11. 2011. Dostupné z

<https://www.youtube.com/watch?v=VlsHpGgwQr0>

Zoos humains (expositions coloniales) [dokumentární film]. Zveřejněno 19. 8. 2013. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=WjJlkroPuSA>

Zdroje obrazových příloh

Le Figaro. La «Françafrique», mode d'emploi d'une filière occulte [online]. 2011 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2011/09/13/01016-20110913ARTFIG00450-la-francafrique-mode-d-emploi-d-une-filiere-occulte.php>

Carnet Photographique. Plan de Marseille [online]. 2012 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://www.voyagesphotosmanu.com/plan_marseille.html

Communication Interactive et Multimédia pour l'enseignement. [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.cime.org/nouveau/secteur.php>

Good Morning Africa: Enjeux geopolitiques et strategiques en Afrique. L'Allemagne a-t-elle une politique africaine ? [online]. 2010 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://goodmorningafrika.blogspot.cz/2010/09/lallemagne-t-elle-une-politique.html>

Location-appartement-marseille. [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://location-appartement-marseille.over-blog.com/page-1308985.html>

Melty. MALI : MOSQUÉE DE LA VILLE DE TOMBOUCTOU [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.melty.fr/mali-les-islamistes-detruisent-les-mausolees-des-saints-musulmans-a-tombouctou-galerie-308491-936330.html>

Memo. La décolonisation de l'Afrique [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://www.memo.fr/Media/Afrique_Decolonisation.gif

Mosquée de Marseille. Photos 1ere pierre [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://lamosqueedemarseille.com/?page_id=108

Obrazové přílohy

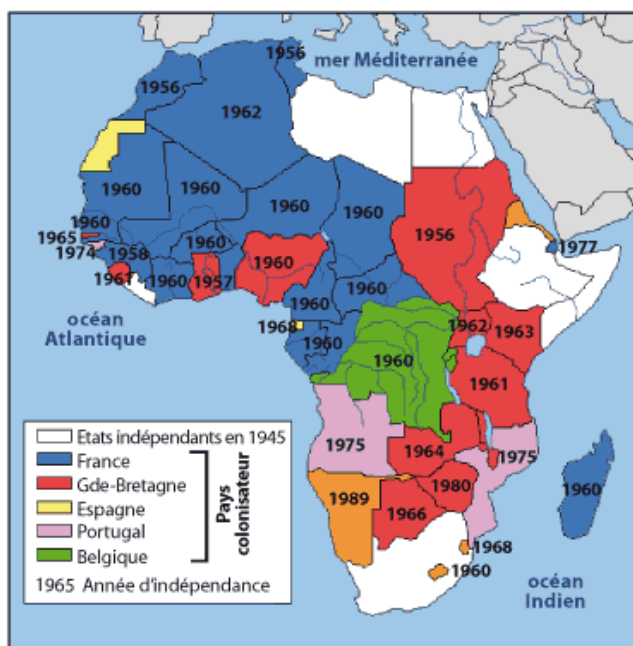

Obrázek 1: Země bývalých francouzských kolonií¹⁴²

¹⁴² Le Figaro. La «Françafrique», mode d'emploi d'une filière occulte [online]. 2011 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2011/09/13/01016-20110913ARTFIG00450-la-francafrique-mode-d-emploi-d-une-filiere-occulte.php>

Obrázek 2: Rozdělení kolonií v Africe¹⁴³

Obrázek 3: Dekolonizace, uvedení letopočtů získání nezávislosti jednotlivých zemí¹⁴⁴

¹⁴³ Good Morning Africa: Enjeux géopolitiques et stratégiques en Afrique. L'Allemagne a-t-elle une politique africaine ? [online]. 2010 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z:

<http://goodmorningafrika.blogspot.cz/2010/09/lallemagne-t-elle-une-politique.html>

¹⁴⁴ Memo. La décolonisation de l'Afrique [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z:

http://www.memo.fr/Media/Afrique_Decolonisation.gif

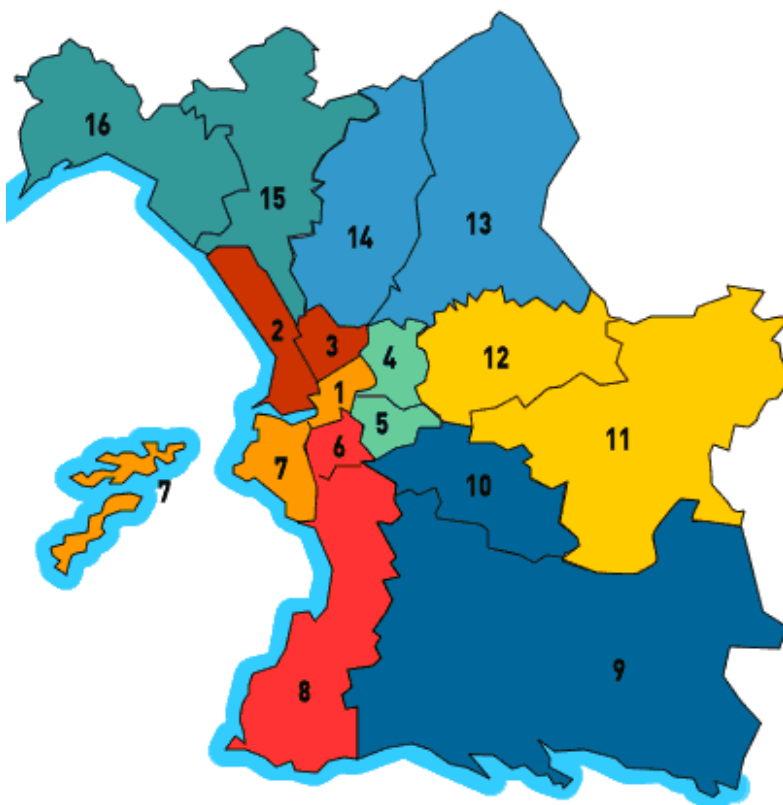
Obrázek 4: Originální mešita v Tomboctou¹⁴⁵

Obrázek 5: Plán města Marseille¹⁴⁶

¹⁴⁵ Melty. MALI : MOSQUÉE DE LA VILLE DE TOMBOUCTOU [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.melty.fr/mali-les-islamistes-detruisent-les-mausolees-des-saints-musulmans-a-tombouctou-galerie-308491-936330.html>

¹⁴⁶ Carnet Photographique. Plan de Marseille [online]. 2012 [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://www.voyagesphotosmanu.com/plan_marseille.html

Obrázek 6: Okrsky města Marseille ¹⁴⁷

Obrázek 7: Čtvrť Belsunce ¹⁴⁸

¹⁴⁷ Communication Interactive et Multimédia pour l'enseignement. [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://www.cime.org/nouveau/secteur.php>

¹⁴⁸ Location-appartement-marseille. [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: <http://location-appartement-marseille.over-blog.com/page-1308985.html>

Obrázek 8: Plán výstavby mešity v Marseille¹⁴⁹

¹⁴⁹ Mosquée de Marseille. Photos 1ere pierre [online]. [cit. 2014-03-22]. Dostupné z: http://lamosqueedemarseille.com/?page_id=108